

BUITEN

10^e JAARGANG N°. 15.

ZATERDAG 8 APRIL 1916.

Foto C. Steenberg

DE WIJNHUISTOREN TE ZUTPHEN.

Redacteur: Mr. A. LOOSJES.

INHOUD:

DE WIJNHUISTOREN TE ZUTPHEN. ILLUSTRATIE . . .	BLZ. 169
TERUG UIT HET RIJK DER DOODEN. UIT HET FRANSCH	
VAN GASTON LEROUX (15)	170
OUDE-KAMPEN AAN DEN IJSSELKANT, DOOR A. J. REIJERS,	
GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 172—175
DE WANDELENDE JOOD IN VLAANDEREN, DOOR A. HANS	BLZ. 175
MENSCH-APEN IN „ARTIS”, DOOR A. F. J. PORTIELJE,	
GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 176—177
ONTWERP EENER MODERNE SCHOONHEIDSLEER VOOR DEN	
TUINAANLEG, (VI), DOOR LOUIS VAN DER SWAFLMEN.	
GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 178—179
DE BLAUWE MUUR, UIT HET ENGELSCHE VAN RICHARD	
WASHBURN CHILD (36)	BLZ. 179
TROMPET-NARCISSEN. ILLUSTRATIE.	180

BERICHTEN VAN REDACTIE EN UITGEVERS.

Men gelieve alles wat de Redactie of de Administratie van dit weekblad betreft te adresseeren aan de Uitgevers Scheltema & Holkema's Boekhandel, Rokin 74—76, Amsterdam, met de toevoeging: „Voor de Redactie” of „voor de Administratie van het Weekblad Buiten”. Duidelijke naam en adresvermelding wordt verzocht ook achter op de foto's.

De uitgevers verzoeken betrefdelijk dit blad te noemen als men naar aanleiding van eene advertentie, een aanvraag of een bestelling aan een adverteerder doet.

Tevens gelieve men achter op de foto's duidelijk aan te geven, wat ze voorstellen.

Azonderlijke Nummers kos'en 8 dagen na de verschijning 15 cts., daarna wordt de prijs 25 cts.

TERUG UIT HET RIJK DER DOODEN

Uit het Fransch van GASTON LEROUX.

(15)

PLOTSELING begonnen in de verte in den donkeren nacht de honden als razend te huilen! Het was zulk een klaaglijk gejammer, zulk een onheilspellend gehuil, zulk een wanhopend gekerm, zulk een menschenlijke smart welke uit de kelen der dieren kwam, die naar de maan opgeheven waren, dat zelfs Fanny het angstzweet op haar voorhoofd voelde pelen.

Zij reikten elkaar de vochtige handen en lieten ze eerst los toen de honden weer zwegen. 't Was Jacques, die het eerst sprak.

„De honden hebben zeker André's geest door het park zien gaan of langs het gangraam zien glijden, dat zij tot vermeerdering van mijn angst niet harder geblaft hebben”, zei hij, „ik wilde, dat deze nacht maar om was, ik kan niet meer, 't daglicht alleen zal mij genezen”.

„Kom, verman je wat, terwijl je op het daglicht zit te wachten. Je wilde gaan werken! Je hebt nog een massa te doen, willen wij morgen vertrekken. Laten wij samen naar je studeerkamer gaan, wil je?” smeekte zij.

„Dat niet, o, hemel, dat niet! Ik wil niet vóór 't dag is door de gangen gaan! 't Is vreeselijk om te zeggen, maar ik ben bang hem tegen te komen! Luister, o luister ditmaal eens! Hoor je niets? hoor je niets?”

Deze keer beefde zij ook en zij antwoordde fluisterend:

„Ja, stil, ik hoor wat!”

Twee minuten bleven zij onbewegelijk als standbeelden staan. Toen zij geen van beiden meer iets vernamen, zei zij:

„'t Is waar, het was alsof er een ketting rammelde”.

„O, zie je wel! zie je wel!”

„Ja, maar ik ben nergens zeker van, 't geluid hoorde ik niet weer en per slot van rekening kan het wel iets doodgewoons zijn. Morgen zullen wij naar de oorzaak er van zoeken en misschien moeten lachen als we die ontdekt hebben — 't is een geluid, dat van buiten kan komen, 't hengel van een deur, dat knarst, de ketting van een hangslot, dat door den wind heen en weer bewogen wordt. . . .”

„Er is geen wind”, zei hij.

't Was alsof de hemel op hetzelfde oogenblik hem wilde tegen spreken, want dadelijk daarop verhief zich een storm, die tot hun verbazing huilend langs de ramen loeide en in de hoge schoor-

steen. De honden begonnen gelijktijdig weer verschrikkelijk te blaffen. Het was zulk een droefgeestig concert, dat Jacques zijn ooren dicht hield, maar opeens trok Fanny zijn handen van zijn ooren.

„Ik heb een ketting hooren rammelen”, zeide zij, „en 't geluid is in je kamer; ik verklaar je, dat er iets in je kamer bewogen heeft”.

„O, nu hoor jij het! nu hoor jij het! Je merkt dus, dat ik niet gek ben! 't Is de geest, die rondwandelt! Hij is in mijn kamer! . . .”

„Waar is je revolver?” vroeg Fanny sissend, met droge keel.

„O, ja, mijn revolver! Je hebt gelijk! Je kunt niet weten! En als ik den geest zie, weet je, dan schiet ik! Ik schiet hem als een hond neer!”

„Ik hoor niets meer, maar er heeft stellig iemand in je kamer bewogen”, hernam Fanny, die nu aan een werkelijk gevaar begon te gelooven.

„Wacht, ik zal mijn revolver halen. Hij is in de lade van de tafel in de toiletkamer. 't Is de revolver, dien André heeft laten liggen. Ik schiet op den geest met zijn eigen revolver, hè? Wat zeg je daarvan? dat zal hem misschien op de vlucht jagen!” Hij grijnsachte alsof hij geheel van zijn verstand beroofd was. Driftig deed hij de deur van de toiletkamer open. Het vertrek was in half duister gehuld en werd slechts door een straal van de maan verlicht. Na een korte aarzeling ging Jacques in het schemerlicht met uitgestrekte armen naar de tafel, waar hij zeker wist den revolver te zullen vinden.

Fanny hoorde hem een oogenblik in 't donker rondtasten, de lade open trekken en daarna, daarna hoorde zij in 't kleine vertrek den ontzettenden knal van een revolver, die afging. een vreeselijke kreet en het neervallen van een lichaam. De jonge vrouw was met één sprong in de toiletkamer. — Zij stiet op een lijk. . . . het was dat van Jacques.

XX. EEN VERMETELE OPERATIE.

Zij was ervan overtuigd, dat hij zelfmoord had gepleegd.

Maar tegen dokter Moutier en professor Jaloux, die met het geheele dienstpersoneel kwamen toesnellen, sprak zij over een ongeluk.

„Jacques had”, zeide zij tegen hen, „zijn revolver uit de lade van de tafel willen nemen en de revolver was hem uit zijn hand gevallen, het schot was afgegaan en had hem getroffen”.

Het wapen werd inderdaad niet ver van het lijk op den vloer teruggevonden.

Terwijl zij deze bijzonderheden met heesche stem meedeelde en haar inlichtingen door hartverscheurend snikken onderbroken werden, hadden de bedienden het lijk op Fanny's bed neergelegd; de doktoren scheurden het hemd van Jacques los en beschouwden de wonde.

Zij verklaarden haar doodelijk en zeiden dat de ongelukkige wel op 't zelfde oogenblik den laatsten adem zou uitblazen.

De kogel had het hart getroffen.

Fanny's smart en verstandsverbijstering bereikten haar toppunt, toen zij vernam dat er in 't geheel geen hoop meer was. Zij wierp zich op het stoffelijk omhulsel, dat nog warm was en riep het bij zijn liefste namen aan.

Maar hij antwoordde niet.

Hij was dood, dood, werkelijk dood!

En toch kon ze het nog niet gelooven. Handenwringend smeekte zij de twee „vorsten der wetenschap” die door het toeval als door een wonder samen daar dien nacht tegenwoordig waren, het onmogelijke te beproeven om haar haar man terug te geven.

Zij herinnerde zich wat dokter Moutier onlangs had gezegd en ook de zonderlinge woorden, door dokter Tuffier uitgesproken: *Wij kunnen nu het leven aan een doode teruggeven, als wij er tijdig bij zijn.* Zij zond de kinderen weg, die ook op het geschreeuw waren komen toelopen, wees juffrouw Hélier die in dit buitengewone geval zich nuttig wilde maken en die niets wilde missen van hetgeen voorviel, nog eens de deur. Daarna smeekte zij de beide mannen de operatie te beproeven. Maar deze schenen haar niet te begrijpen, en tot groote ontsteltenis van dokter Moutier wierp zij hem alleronverwachts op dit smartelijk oogenblik tegen den muur en gilde hem in krankzinnige woede tegen:

„Kwakzalver! Kwakzalver! Gij zijt allen kwakzalvers!”

Moutier, die bezig was met de stethoscoop naar het hart van den gestorvene te luisteren en die niets gehoord had, stond doodsbleek op.

„Goed, Mevrouw! Uw man is dood! Wij zullen probeeren hem te doen herleven!”

Juist werd hem zijn instrumententasch gebracht, waarnaar hij op goed geluk in zijn kamer had laten zoeken.

Jaloux keek hem aan en mompelde:

„Waarom ook eigenlijk niet?”

Het idee van de operatie bracht hem in vervoering, want hij begreep, welk een voordeel hij er voor de „Astrale Geneeskunde” uit zou kunnen trekken, als zij toevallig gelukte.

Maar eerst moesten zij volkomen zeker zijn, dat hij, dien zij gingen opereeren, heel zeker gestorven was. Hij beluisterde evenwat hij noodig had, zijn verbandlinnen en instrumenten klaarlegde en zorgvuldig zijn handen aseptisch waschte.

Jaloux richtte zich op, legde de stethoscoop neer en zei:

„Hij is wel degelijk dood! Het hart is het laatste orgaan dat

sterft. Als het hart niet meer klopt, is de dood ingetreden. Hij is dus dood! Heb je gezien, Moutier, dat de kogel in de rechter hartkamer moet zijn gedrongen?"

„Snel, snel”, smeekte Fanny, die in haar opgewondenheid hun tot last was en daarom wilden zij haar verwijderen. Maar zij beloofde kalm te zullen zijn en werd dit werkelijk oogenblikkelijk, nadat zij gezworen had zelfmoord te zullen plegen, als de doktoren Jacques niet meer tot 't leven terug konden brengen.

De operatie nam een aanvang. De bedienden, buiten zich zelf, sloegen op de vlucht. De gedachte, dat hun heer dood was en de doktoren zouden trachten hem te doen herleven, ging hun verstand te boven; de kamenier, Lydia en het keukenmeisje maakten een kruis, alsof de duivel dien nacht in het kasteel huisde.

Toen Moutier zijn operatiemes instiet om de eerste insnijding in de huid te maken, overdacht hij bij zich zelf dat 't nauwelijks vijf minuten geleden was, dat zijn patient den laatsten adem uitgeblazen had.

„Als ik erin slaag de operatie in tien minuten te doen”, zei hij heel zachtjes tegen Jaloux, „dan hebben we een kans!”

Jaloux lichtte hem bij door een lamp boven Jacques' borst te houden en antwoordde:

„Tracht haar in vijf minuten te verrichten, u heeft vroeger veel aan chirurgie gedaan!”

„Ja, maar alles hangt af van de plaats van den kogel”.

Er werd niet meer gesproken. Jaloux zag dat Fanny angstig kalm was, hij reikte haar de lamp over en maakte zich gereed zijn vriend behulpzaam te zijn.

Deze had al een snede in de huid gegeven en na die huid als 't blad van een boek te hebben opengeslagen, was Moutier tot het weefsel van de ribben gevorderd. Jaloux overhandigde hem de tangen, die bloeduitstortingen moeten tegengaan. De dokter, gewapend met de „costotum” begon de tweede, derde, vierde en vijfde rib door te zagen en vervolgde op deze wijze zijn moeilijk werk.

Dadelijk daarop maakte hij een insnijding in het vlies, dat het hart omgeeft en naderde de hartspeer zelf. Zooals Jaloux reeds gedacht had, was de kogel in de dikke spier van de rechterhartkamer gedrongen, na de zenuw, die 't hart doet werken, zooals men dat zou kunnen uitdrukken, te hebben gekwetst. Deze kwetsuur had den dood tengevolge gehad. Het hart had inderdaad opgehouden te slaan, omdat de zenuw, die tot taak heeft het hart beurtelings te doen uitzetten of inkrimpen, opgehouden had te functionneren. Zonder zich dadelijk met den kogel te bemoeien ging de dokter over tot hetgeen 't meest haast had, d.w.z. de werking van het hart. Hij stak zijn hand in het hartzakje, nam het hart in zijn hand zooals hij dit met de bal van een spuit zou doen en deed er dezelfde bewegingen van inkrimpen en uitzetten mee.

Het was zulk een plechtig oogenblik voor deze mannen der wetenschap, die met den dood het leven wilden bewerkstelligen, dat de ademhaling der drie levende wezens, die zich daar bevonden, ingehouden werd. Zij wachtten met ademen tot *de doode zou ademhalen!*... De beide doktoren waren niets minder hevig en smartelijk verlangend dan de door zuivere gevoelsangst bezieldde vrouw, die op de herleving van een haar dierbaar wezen wachtte.

De beweging van 't ineenkrimpen was het lastigst en door de herhaling het afmattendst, maar dokter Moutier was onvermoeid evenals hij in sommige gevallen van verstikking niet moede werd de tong rythmisch uit te trekken. En toch, welk een verschil tusschen de beide operaties! Dan ontrukte hij een levende aan den dood, nu gaf hij een doode het leven terug!

Plotseling scheen het hem toe, dat de bloedsomloop weer begon, hij begon weer, hij begon weer! Jaloux constateerde met een kreet van triumpf het kloppen van de spaakbeenader!

Fanny uitte een woesten kreet van hoop, want *het gelaat van den doode kreeg eenige kleur!*

Toen ging alles ongehooard snel in zijn werk. Met de punt van zijn operatiemes deed Moutier den kogel uit zijn gevangenis van spieren springen, begon daarna de verwonding dicht te naaien en toen de samenhechting der bloedvaten voltooid was, ving hij aan de openingen van het vleesch en de beenderen weder te sluiten, lag ze met een wiskundige nauwkeurigheid op elkaar zoodat een snelle bijna onmiddellijke aaneenhechting mogelijk werd.

De doode ging voort met ademen!

„Mevrouw”, zei Moutier tot Fanny met een stem, trillende van aandoening, „uw man herleeft! Indien zich geen complicaties voordoen, kan hij binnen acht dagen geheel genezen zijn en na veertien dagen weer uitgaan.”

XXI. OPGESTAAN UIT DE DOODEN.

't Gevolg van deze buitengewone gebeurtenissen was, dat Fanny door een hevige koorts werd aangetast, die haar drie dagen lang in bed hield. Zij werd verpleegd in de kamer van haar man, terwijl de doode in zijn vrouw's kamer tot zichzelf kwam.

De doktoren Moutier en Jaloux, die hun herleeft met zeer begrijpelijke wetenschappelijke nieuwsgierigheid bleven gadeslaan, vreesden dat de slotvrouw van de Rozengarde zwaar ziek zou worden.

Maar dit geschiedde niet. Fanny had een grooter weerstandsvermogen, dan zij konden vermoeden. Den derden nacht was zij sterk genoeg en zoo helder van geest, dat zij 't gesprek van de twee mannen der wetenschap in het vertrek daarnaast, waar-

van de deur half open stond, goed kon volgen. Zij deelden elkaar hun indruk mee *over den gezondheidstoestand van den doode!*

„Hij jaagt mij schrik aan”, zei Moutier. „Ik ben bang dat hij geheel krankzinnig van *daar beneden* tot ons is weergekeerd. Zijn voortdurend zwijgen, zijn groote pupillen en de schrik waarmee hij naar de dingen en menschen om zich heen ziet, de rilling, die bij 't minste leven of geruisch over hem glijdt, de zichtbare ontsteltenis die hem bevangt, als een deur open gaat, dit alles bewijst een ongehoorde verwarring in zijn verstandelijke vermogens!”

„Maar, beste vriend, bedenk dat hij van verre terug is gekomen! Eigenlijk weten wij niet, waar hij vandaan is gekomen! Maar hij zelf, *hij weet het! Hij zal het zich stellig herinneren!*” voegde professor Jaloux er vastberaden aan toe. „Ik heb zijn oogen beschouwd... zij zijn nog vervuld van zaken, die wij niet zien en die hij, hij gezien heeft! En zou hij in dien toestand niet een zekeren tijd noodig hebben om 't evenwicht van zijn zintuigen van levend mensch te herstellen!”

„Goed, en zoolang hij dit evenwicht niet gevonden heeft, moeten wij hem met rust laten!”

„Dat nooit! wat u voorstelt is misschien zeer menscheijk in den waren zin des woords, maar geheel en al onwetenschappelijk! Weet wel, dat dit evenwicht der zinnen van levend mensch slechts dan bereikt wordt, als de dingen des doods, *die hij aanschouwd heeft*, langzamerhand uitgewischt zijn door het voortdurend zien van de dingen des levens, *die hij aanschouwt!* U begrijpt, dat hij zich dan niets meer herinnert, of wel zijn herinnering is dan zoo vaag en ver, dat zij hem slechts een droom *zonder vastheid* zal toeschijnen. Wij zullen wetenschappelijk bestolen zijn! Dat moet vermeden worden. We moeten bewerken dat deze man spreekt, terwijl zijn gewaarwordingen nog geheel frisch zijn! Ik ga niet weg vóór hij gesproken heeft!”

„En als hij in zijn zwijgen blijft volharden? Hij schijnt van iets verschrikkelijks vervuld te zijn!”... zuchtte Moutier, „u is wreed”.

„Kom, beste Moutier, wat wil je dan?”

„Wel, ik zou willen, dat wij deze zaak op praktische wijze behandelden zonder dat wy hypothesen stellen en verwachtingen koesteren, waardoor wij ons voor de *astrale geneeskunde* zouden moeten schamen”.

„Enfin, geloof u in een voortbestaan na den dood, ja of neen?”

„Ja, daar geloof ik in... ik geloof er in evenals Crookes erin geloofd heeft...”

„Welnu, als er een voortbestaan na den dood is, dan is er geen enkele reden, waarom deze man, *die een kwartier in 't rijk der dooden is geweest*, ons niet zou vertellen, wat hij gezien heeft!”

„Hij schijnt wel koppig te zijn”, zei Moutier half spottend.

„U schijnt verheugd te zijn dat hij zwijgt, dat is onbegrijpelijk”, mopperde Jaloux, zonder zijn ontstemming te verbergen.

„Laten wij nu eens ernstig spreken”, hernam Moutier. „de gebeurtenis komt mij zoo ontzagwekkend, zoo onbegrijpelijk voor...”

„Zij is niet onbegrijpelijk”, onderbrak Jaloux hem. „Zij is ongewoon, dat is alles!”

„Dan ongewoon, zooals u verkiest. Maar de gebeurtenis is zoo buiten het gewone om, dat het wetenschappelijk *vulgum pecus* nauwelijks geloof zal kunnen hechten aan 't woord van een levenden meneer, die zal vertellen wat de dood is!... Ik zal niet bovenmate toornen als hij blijft zwijgen! Onze operatie zal daardoor veel ernstiger opgenomen worden...”

„Ik vraag me af waarom dat, goeie hemel nog toe!”

„Waarom! Omdat indien hij geantwoord had op onze vragen omtrent het rijk der dooden en als wij uw vragen en zijn antwoorden hadden bekend gemaakt, wij stellig voor twee grappenmakers gehouden zouden worden, die misbruik maken van *de geestelijke zwakheid van een zieke*. Is 't niet genoeg roem voor ons, dat wij door middel van de chirurgie een doode hebben doen herleven?”

„Neen, dat is niet voldoende! Ten eerste heeft u de operatie gedaan! Ik stel me er voor verantwoordelijk uit dit geval alle mogelijke leering te trekken. Ik had niet gedacht, dat u zoo bescheiden was! U doet een mensch herleven en u loopt bij hem vandaan, alsof u hem een been heeft afgezet! Maar die man, die wij weer tot het leven hebben geroepen, verstaat u, die man is verplicht ons het geheim van den dood te verklaren!”

„U heeft hem al bovenmate gekweld, en hij heeft u niet geantwoord, ik ben bang, dat hij gek wordt, dit herhaal ik u, en dat *wij* de schuld krijgen van zijn krankzinnigheid. In elk geval heeft hij niets gezegd en wij weten zelfs niet of hij zich zijn doods-toestand herinnert!”

„Loop heen, hij denkt aan niets anders!”

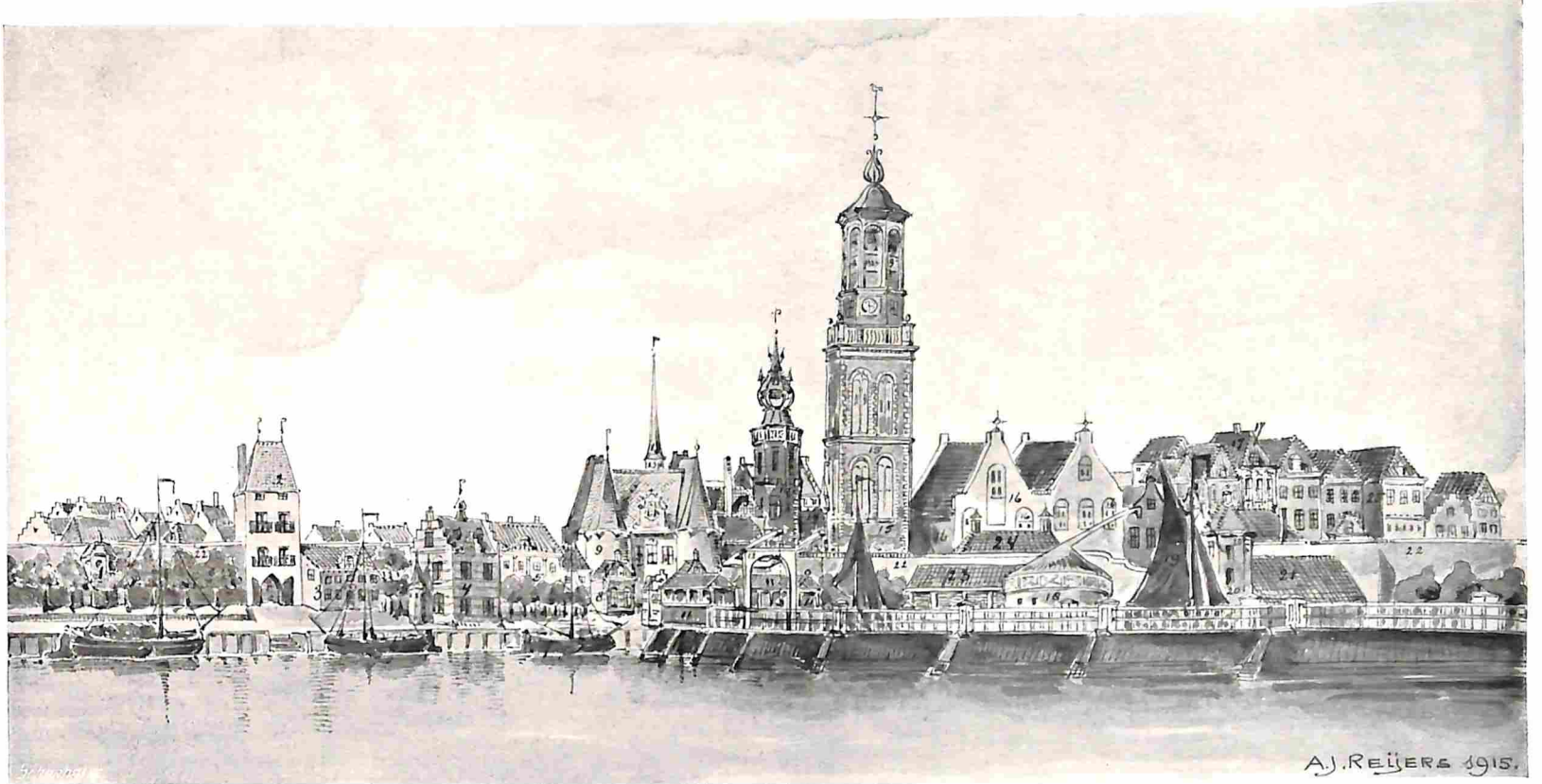
„Maar laat mij toch eens uitspreken! Terwijl wij erop wachten, dat hij zal gaan spreken, wil ik u 't verslag toonen, dat ik over de operatie voor de *Astrale Geneeskunde* gemaakt heb. Wij moeten nog enkele punten nauwkeurig bepalen. Komt u even in mijn kamer”.

Fanny hoorde ze vertrekken.

Zij stond heel zachtjes op, hulde zich in een peignoir en ofschoon zij zich nog zwak voelde, liep zij naar de kamer van haar man.

Zij duwde de deur open en vernam dadelijk een soort van heesch gesteun, dat haar blik trok naar 't bed waarop de herstellende doode oogenschijnlijk lag uit te rusten.

(Wordt vervolgd).

OUD-KAMPEN AAN DEN IJSSELKANT.

KAMPEN AAN DE IJSSELKADE BIJ DE IJSSELBRUG. TOESTAND OMSTREEKS 1780.

Naar een tekening van den schrijver, ontleend aan een oude pentteekening.

1 Vestingpoort (half rondeel), 2 Melkpoort, 3 Enkhuizer Veerhuis, 4 Tolhuis, 5 Oude Stadsherberg, 9 Vischpoort, 14 Schepentoren (v. h. Oude Raadhuis)
15 Nieuwe toren, 16 H. Geest Gasthuis, 17 Gothische Huis, 18 Kraan, 20 Timmertoren (Kantoor Stadsarchitect).

OUD-KAMPEN AAN DEN IJSSELKANT.

W IJ staan omstreeks 1800 bij de brug aan de IJsselkade te Kampen. De „à jour” bewerkte spits van den Nieuwen toren en die van het geestige schepentorentje, welke boven het fraai laat-Gothische Raadhuis uitkijkt, alsmede de steile daken van Visch- en Melkpoort, doen zien, dat Kampen kan roemen op vele schilderachtige bouwwerken. De zwaar gebouwde vestingmuren, welke de stad omgeven en alleen aan de Zuidzijde, tusschen beide genoemde poorten, gedeeltelijk zijn ingebouwd, geven haar dat somber-stoere karakter, 't welk aan oude vestingen eigen is. Die wallen, ze kijken ons niet vriendelijk aan; zij roepen ons terug de tijden van strijd en verwoesting.

François Hemony's Carillon laat van uit den Nieuwen toren vroolijk zijn welluidend liedje hooren en dan slaat de groote klok van Geert van Wou met magistralen klank het uur van den dag.

Aan de Zuidzijde van de Vischpoort, tegen den vestingmuur, treft ons de monumentale, met gebeeldhouwde festoenen versierde gevel der *Oude Stads herberg*. Hieraan grenzen eenige van de meest kleinere, huizen, waarbinnen uitsteekt het pyramidale dak van een halfrondeel, terwijl de vierkante gevel met spitsboogdoorgang van de Melkpoort, waartegen aan grenst het *Enkhuizer Veerhuis*, ons, evenals die van de Vischpoort, toegang geeft tot de stad.

Boven de deur van dit veerhuis zien wij op een uithangbord een zwaan geschilderd.

Wanneer wij hier op de stoepbank plaats nemen, ontwaren wij dicht aan den waterkant, achter het groen van lindeboomen, een pittoresk en architectonisch belangrijk gebouw. Het is het eenmaal zoo vermaarde Kamper Tolhuis.

Op de rivier laveeren de schepen, door een flinke bries gedreven van loever naar lij, terwijl de zeilen zich duidelijk afteekenen tegen het groen van uiterwaarden.

Op de kade, voor het veerhuis en de oude Stads Herberg, zijn gezeten druk gesticulerende vischvrouwen, die de visch, welke op de banken voor haar ligt, met welsprekendheid den voorbijganger weten aan te prijzen.

Een tafereel als de geestige Breero ons in zijn „Moortje” schildert, doet zich aan ons voor:

„Dat is lustighe waterscheepvisch;

„Dat is een rood schilde braesem, die in den IJsel gevangen is”, hooren wij ook hier roepen.

Doch onze belangstelling wordt weer getrokken tot de fraaie gevels en sierlijke torentjes van het zooeven genoemde tolhuis.

Degene die de taal der oude steenen verstaat, of althans *voelt*, dat door die oude bouwwerken een geschiedenis wordt belichaamd, ziet, als in een schemerend licht, het verleden en vraagt meermalen met Potgieter:

„Is, als ge in zoete herinnering start,
„Nieuwe bouw d'aloude waard?”

Wanneer de minnaar van oude bouwkunst, voor een monument staande, zich in de geschiedenis van het gebouw verdiept, krijgt zijn fantasie vleugelen aan, hij denkt zich de bouwlieden timmerende en metselende, hij ziet het kunstwerk in zijn historisch milieu.

Als jongen reeds hoorde ik door oude Kampenaren vertellen, dat dicht aan den IJssel, bij de brug een mooi gebouwtje had gestaan waarop een torentje en dat dit fraaie monument veel overeenstemming had met Kampen's oude Raadhuis.

Ik verzamelde vele gegevens betreffende dit Tolhuis, doch een reconstructie, welke ik gaarne had ontworpen, kon ik niet in tekening brengen, wegens gebrek aan nauwkeurige afbeeldingen.

De Overijsselsche almanak voor Oudheid en letteren van 1849 bevat een vrij onnauwkeurige afbeelding van het gebouw: hier schreef de heer G. H(aasloop) W(erner) eenige geschiedkundige mededeelingen.

Maar mijn gegevens bewaarde ik zorgvuldig, hopende nog wel eens meer van dit megalomane gebouw te vernemen.

En ja, door een toeval kreeg ik in handen een schetsboek van den kunstschilder Jan Jacob Fels 1). Dit schetsboek bevat twee afbeeldingen van genoemd tolhuis. — Nu kon ik mij een klaar beeld vormen van dit voormalige gebouw, waarvan wij hieronder de geschiedenis laten volgen.

De naam Tolhuis toont duidelijk aan, dat het gebouw diende voor inning der tolgelden.

In 1288 en daarna toen Sweder van Voorst, schout van Salland, tevens bisschop van Utrecht, tollenaar was, werd reeds tol geheven 2).

Onder Guy van Henegouwen, bisschop van Utrecht, werd in 1305 door den Raad der Hanzestad Kampen en Koning Hakon van Noorwegen een verdrag gesloten betreffende den vrede in 1296 met Koning Erik aangegaan. Toen werd door Kampen aan de kooplieden van Noorwegen, die te Kampen handel dreven, toegestaan om hunne waren binnen de stad op te slaan, wanneer n.l. deze waren op de markt te Kampen werden verkocht. Ook de kisten zouden bij de aangifte voor de tollenaars niet geopend worden, wanneer men althans zekerheid had, dat er geen bedrog kon worden ondersteld.

In 1520 en daarna ontstond er tusschen Zwolle en Kampen twist over het vermijden van den tol langs het Zwartewater. Kampen beweerde toen, dat de Bisschoppen van Utrecht reeds voor 300 jaren, (dit was dus al circa 1220!) „het recht tot den tol „en de vrijheid van Kampen, zich uitstrekkende in zee tot op „eene diepte van drie en een halve el waters, hadden in bezit

1) De heer J. J. Fels, geb. 1816 te Kampen, overl. 1883 te Arnhem, was oorspronkelijk houthandelaar. Vele zijner schilderijen en verzen getuigen nog van zijn meer dan gewonen aanleg voor schilder- en dichtkunst.

2) Deze bijzonderheden zijn gedeeltelijk ontleend aan genoemden Overijsselschen almanak en aan E. Moulin, historische Kamper-kroniek.

„gehad; dat bisschop Frederik van Blankenheim dit regt in 1402 aan de stad Kampen had verkocht en zijn opvolger, Rudolf van Diepholt, dien koop in 1433 had bevestigd, waarvoor de stad Kampen weder eene aanzienlijke som had betaald”.

De tolheffing te Kampen heeft dus wel een oude historie.

Oude geschiedbronnen vermelden, dat het tolhuis in 't laatst der 14e eeuw werd verbouwd; hieruit volgt, dat dit gebouw reeds vóór de 14e eeuw of in 't begin dier eeuw aan de IJsselkade zijn gevels verhef.

Toen in 1394 de 51e bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, zijn intrede deed in Overijssel, werd hij te Kampen op het vernieuwde tolhuis ontvangen. Hier moest de heer van het gewest de privilegiën en rechten der stad bevestigen en werd hij daarna door de ingezetenen gehuldigd, die aan de IJsselkade, onder de oude lindebomen, bij het gebouwtje in groote getale daar aanwezig waren. Aan denzelfden plicht werd voldaan door bisschop Rudolf van Diepholt, toen die in 1433 als landsheer was erkend en in Kampen zijn intrede deed. Deze bisschop overnachtte in het gebouw. Het tolhuis was dus voor die dagen wel sierlijk en comfortabel ingericht.

Wat was de stedelijke overheid waakzaam in het handhaven harer rechten! Wat fiere, zelfbewuste kracht spreekt ons uit dit alles tegen, wanneer wij steeds zien, dat trouw aan de rechten en privilegiën der stad werd gevraagd, vóórdat de landsheer door de burgerij werd gehuldigd.

Vele vorstelijke personen zijn binnen de muren van het tolhuis ontvangen. Zoo werd er ook bisschop David van Bourgondië in October 1456 door het stadsbestuur als landvorst begroet.

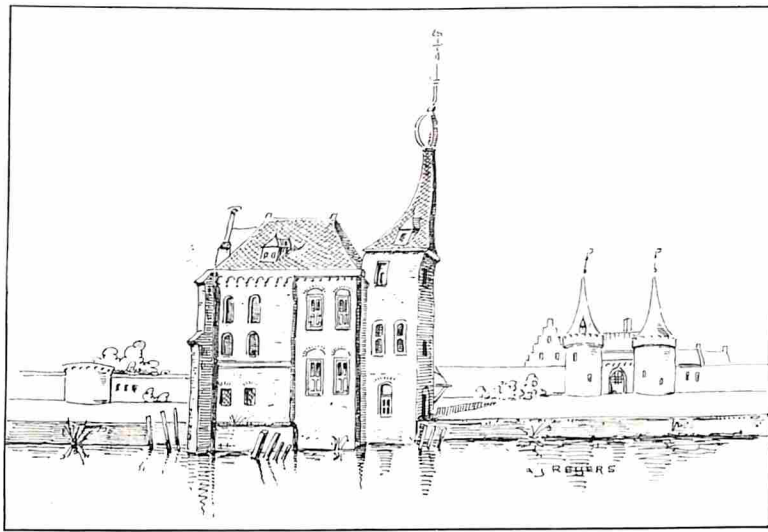
Maar niet alleen waren het de bisschoppen van Utrecht, heeren van het gewest, die hier door Kampen's magistraat werden verwelkomd. Ook Koning Christiaan van Denemarken had in 1475, toen hij Kampen de eer van een bezoek aandeed, gedurende acht dagen in het tolhuis zijn verblijf. De Deensche Koning werd luisterrijk onthaald en zeer feestelijk ontvangen. Kampen kocht bij die gelegenheid vrijdom van alle tollën in de Sond, waarvoor den Koning door de stad werden betaald 1200 Rijsche guldens.

In het jaar 1496 den 28en November, deed de bisschop van Utrecht, Frederik van Baden, zijn plechtige inkomste in de stad. De bisschop kwam des avonds nog van Deventer en daartoe had men het tolhuis verlicht met twaalf fakkels. Moulin vertelt ons dit in zijn historische Kamper kroniek als volgt: „Aldaar (op het „tolhuis) door Burgemeesteren en schepenen verwelkomd, werd de bisschop nevens zijn raad door twee burgemeesters, twee raden en twee secretarissen naar het tolhuis geleid, waar de president-burgemeester den bisschop, namens Kampen's burgerij, met zijne verheffing tot bisschop gelukwenschte en begeerde, dat hij de voorregten der stad wilde bevestigen en bezegelen, naar de gewoonte zijner voorgangers; te gelijk werden de nieuwe voorregtsbrieven den bisschop voorgelegd, die dezelve met zijn zegel bekrachtigde. Nu werd de bisschop met gejuich binnen de stad geleid; hij begaf zich met de geestelijken in statigen optocht, voorafgegaan door gewapende burgers, langs de Oudstraat, naar de Sint Nicolaaskerk”. — Van deze kerk ging de stoet naar het Raadhuis, waar den bisschop een schitterend banket door de stad werd aangeboden.

Wat schilderachtig tafereel wordt ons hier voor oogen gebracht! In onze verbeelding zien wij op de statige Oudestraat die schilderachtige „Ommegang”, de Kampers burgers gewapend en de magistraat in de sierlijke gewaden dier dagen.

Zoo werd in 1517 bisschop Filips van Blankenheim gehuldigd en was het diens opvolger Hendrik van Beijeren, die in 1524 in het Tolhuis door Kampen's magistraat als heer werd begroet. Hij was, voor zoover ons bekend, de laatste landsheer, die het Tolhuis betrad.

Na Hendrik van Beijeren was Karel V, als heer der Nederlanden, ook heer van

oud-KAMPEN AAN DEN IJSSSELKANT.
HET VOORMALIG TOLHUIS AAN DE IJSSSELKADE. VERMOEDELIJKE TOESTAND NA DE VERBOUWING IN 'T LAATST DER VEERTIENDE EEUW.

Ontleend aan een oude prent, berustende in 't Museum te Zwolle.
Naar een teekening van den schrijver.

dit gewest. Maar laten wij eens zien waarvoor de tolbeambten, die in het gebouw, 't welk wij hier beschrijven, verblijf hielden, al zoo te zorgen hadden.

Dr. Herman Croeser (1510—1578), die voor Kampen een ontwerp stadrecht schreef, bepaalde daarin een en ander, waardoor wij een aardig kijkje krijgen op het leven aan de IJsselkade in vroeger eeuwen.

In dit Stadrecht lezen wij dan:

Van Water en schipregt.

Nymant sall zeewert reizen, hy en hebbe syne tollbrevēn bij sich, misschede hem daerbouen, will die raedt daervan gene claege hoeren.

Nymant sall tusschen dat burgerhuysken en die brugge eenich sandt off ballast wt off in den schepen off den wellen schieten.

... Ook sall nymant voer dat tollhuys mit syn schip liggen dan sall dat tollhuys om ende

om van allen schepen vrij zijn, dat men daervan in die IJsele sien mach, wat schepe daer verbij voeren ende die gelaeden sindt.

Geen schipper, hij sy burger, inwoner of gast, sall mit ledigen schepen, potten off schuten liggen tusschen die Craene en dat tolhuis, dan so vroe, als die gelost hebben oer schepen, potten ende schuten van der leggen ende den gelaeden schepen wijcken.

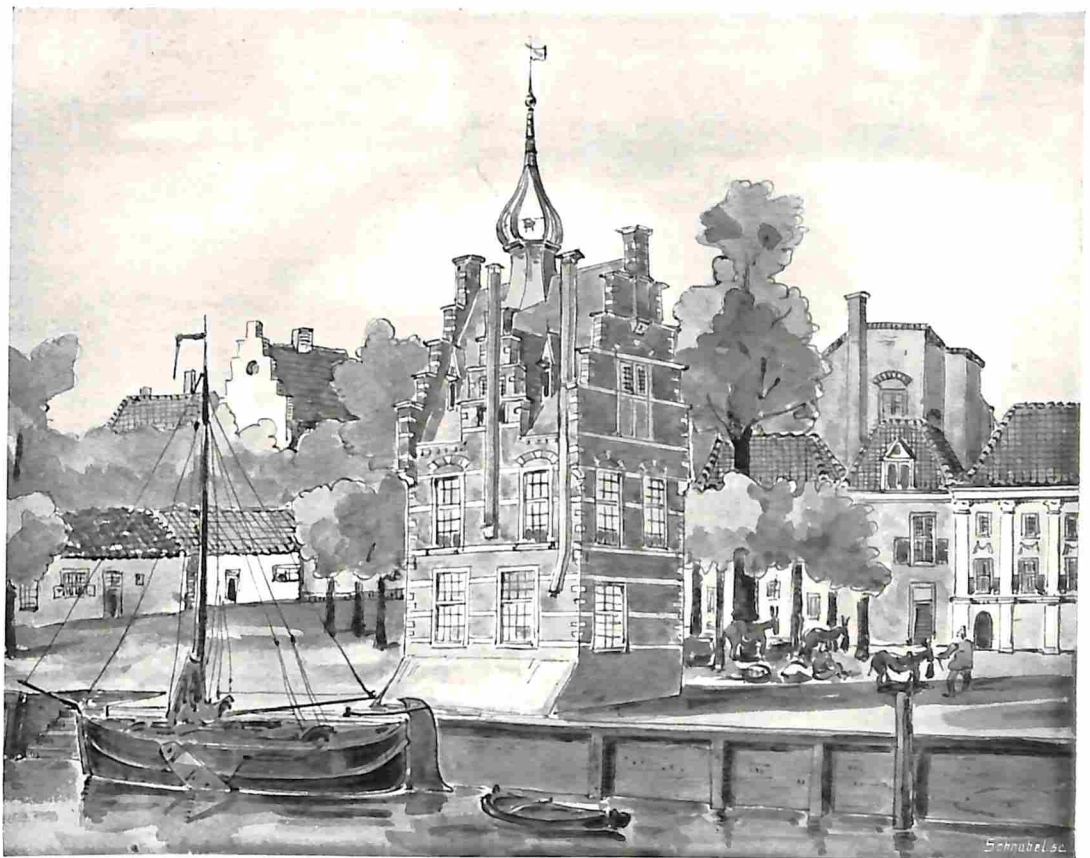
Alle schippers, die corn brengen, dat men hier opdraegen sall, so vroe sie mit oeren schepen angekomen sind, sullen gaen opt tollhuys bij den tolner ende laten daer opschrijven op wat dach ende wre sie angekoemen sind, daer nae sich die draegers int opdragen regulieren sullen, elck draeger bij X ƒ

Onder „tollen ende weckgeldt” lezen we:

Die in die Suderzee comen aen den Oert off daer verbij op vierde halve elle waeters an deze sijt, sullen ankomen mit oeren schepen, off ten minsten ymant van oer volck opsenden om der stadstolner oeren tol te betalen 1).

Dat er in het gebouw niet allen toezicht op de schipperij werd gehouden en gezorgd werd voor de richtige naleving der bepalingen omschreven in het „stadregt”, blijkt uit het feit, dat in 1549 in het tolhuis werd „getapt”. Wij vinden o.a. daarvan vermeld, dat Jonker Johan in laatstgenoemd jaar eene overeenkomst sluit met de memoriemeester Antonie Glauwe, die in het tolhuis gelag betaalde, dit bedroeg 10 heeren ponden en 8 stuivers.

1) Ongeveer 1880 was aan de IJsselkade bij de brug nog het huisje der zaadragers, die onder een commandeur werkende, volgens diens orders werden ingedeeld op de verschillende te lossen schepen. Ieder zaadragers had op den linkerbovenarm een koperen plaat met nommer en stadswapen als onderscheidingsteeken.

oud-KAMPEN AAN DEN IJSSSELKANT.
HET VOORMALIG TOLHUIS. TOESTAND NA DE VERBOUWING VAN 1795.
Naar een teekening van den schrijver, ontleend aan een teekening van J. J. Fels.

Geven wij een meer nauwkeurige beschrijving van dit merkwaardige gebouwtje.

Hiervan vertelt ons Moulin in zijn meer genoemde kroniek weinig. Het zijn de Stadsrekeningen van vroeger eeuwen, welke ons hieromtrent beter inlichten. Uit die oude stukken komen aan het licht namen van werklieden. En wie als schrijver dezer regelen, het voorrecht heeft gehad, eenige van Kampens monumentale bouwwerken te mogen restaureeren, waaronder het architectonisch zeer belangrijke oude raadhuis, zal onbewust de historische bijzonderheden der verschillende Kamper monumenten, voor zoover die hem bekend worden, met elkander vergelijken.

Doordat men mij meermalen had verteld, dat het tolhuis veel overeenkomst had met Kampen's oude raadhuis, trachtte ik tusschen deze beide gebouwen punten van overeenkomst te vinden.

Het volgende, ontleend aan oude stadsrekeningen moge hier een plaats vinden 1). In 1544, zoo wordt ons daarin medegedeeld, wordt het tolhuis verbouwd. Toen heeft het dus zijn middeleeuwsch aanzien grotendeels verloren en in hoofdzaak zijn Renaissance vormspraak gekregen.

Wij vinden betreffende dezen bouw aangeteekend, dat „blocsteen”, kalk en steen wordt gekocht en ook zien wij, dat *Mr. Berent van Coesvelt*, de stadsmetselaar, die als gezegd, ook aan het oude raadhuis arbeidde, met zijn gezellen aan het Tolhuis werkzaam was. De oude trap werd ook veranderd, want wij lezen:

Item noch Cornelis Kistemaker van de olde wynteltrappe vant Tolhuys op te breken.

Van Gerrit Stachhouwer werd een viendel rijdes (gereed) wagenschot gekocht.

Mr. Goosen, de timmerman werkte ook aan het tolhuis. Wij zagen reeds, dat ook hij in 1543 aan 't oude raadhuis als timmerman arbeidde.

Door Heinrich Leijendekker werd gezorgd voor de dakbedekking en voor de „winkelsteen aant Tolhuys”.

Geert Buyter leverde vijfhonderd vloersteen, welke boven op de eerste verdieping werden gelegd. Weyme van der Straeten 2) leverde twee schroeven Bourgons glas.

Reeds werd door ons medegedeeld, dat *Mr. Berent van Coesvelt* en *Meester Goosen* de architecten van het Tolhuis waren in het jaar 1544. Wij nemen dat aan op grond van het feit, dat de meesters van het steenhouwers-, metselaars- of timmermans-gilde gewoonlijk geroepen werden de ontwerpen te maken voor de door hen uit te voeren bouwwerken.

Salomon Brenwold, Zwitsersch kapitein, die in 1824 over 't Kampen van dien tijd een zeer belangrijke beschrijving heeft samengesteld, deelt omtrent het tolhuis het volgende mede:

„Hoe zeer het met vierkante torentjes en met een naar den „smaak der middeleeuwen gebouwd hoofdtoren versierde oude „tolhuis van tijd tot tijd vele veranderingen in de bouwde „heeft ondergaan en de bovenverdieping geheel naar den „tegenwoordigen smaak omgeschapen is, zoo draagt dit gebouw „nog den stempel der eerwaarde oudheid en kan den inwoneren van „Kampen ter herinnering verstrekken aan de vele onlusten, die „hunne voorvaderen in vorige eeuwen om de tol gehad hebben”.

Wij danken dus aan de beschrijving van G. H(aasloop) W(erner) en die van Brenwold de wetenschap hoe het Tolhuis na verbouwing in 1795 er ongeveer moet hebben uitgezien.

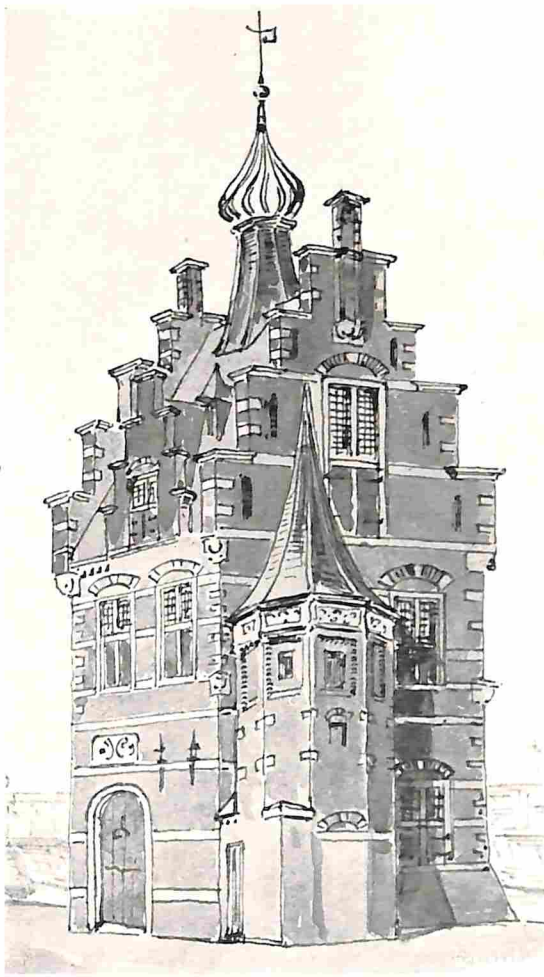
Maar bovenal zijn het de teekeningen van den schilder J. J. Fels, welke ons aangaande den toestand van het gebouw in de eerste helft der 19e eeuw duidelijk inlichten.

Waren deze mannen, wellicht door piëteit voor 't monument gedreven, er niet toe overgegaan 't gebouw te beschrijven en af te beelden, wij hadden zeer weinig omtrent dit eenmaal zoo belangrijke bouwwerk meer geweten.

Waar Brenwold spreekt van „vierkante torentjes”, tasten wij in het duister. Wellicht heeft hij daarmee bedoeld de kraagsteenen aan de vier hoeken van 't gebouw, die de zeer nauwkeurige afbeeldingen van Fels wel doen zien, doch die geen ruimte laten voor de meening, dat er in 1824 hoektorentjes aan het tolhuis zijn geweest.

Wij wagen hier de onderstelling, dat genoemde kraagsteenen zijn aangebracht met de bedoeling 't gebouw van vier beelden te voorzien, welke dan op deze kraagsteenen konden worden geplaatst. Naar den trant dier dagen zullen dan ook wel baldakijns, die beelden bekronende, aan de vier gevelhoeken zijn uitgemetseld geweest. Deze kraagsteenen verraden nog den invloed der Gothische periode.

Dat het gebouwtje de aandacht trok van den kunstzinnigen

OUD-KAMPEN AAN DEN IJSSELKANT. VOORMALIG TOLHUIS AAN DE IJSSELKADE TE KAMPEN, GEZIEN VAN DE MELKPOORT AF. TOESTAND NA DE VERBOUWING VAN 1795. DEZE GEVELS ZIJN NOG VRIJWEL IN DEN TOESTAND VAN 1543.

Naar een tekening van den schrijver, ontleend aan een tekening van J. J. Fels. De kruisvensters zijn door den schrijver aangebracht. Fels laat houten raamkozijnen van anderen vorm zien.

kraagsteenen toonen ons nog den nabloei der Gothiek. Trouwens het is zeer verklaarbaar, dat men zich in 1544 nog niet geheel los kon maken van de middeleeuwsche traditie, welke het gedachtenleven der toenmaals beschaafde wereld eeuwen had beheerscht. 3)

Ook Kampen's oude Raadhuis laat Gothiek en Renaissance op zeer gelukkige wijze samen vloeien.

Het tolhuis had, als destijds veel werd gedaan, op den „dakruiter” een peervormige torenspits, de kruisvensters werden door bogen ontlast; waterlijsten en banden, van groefsteen, verdeelden de gevelvlakken in horizontale partijen. Die afwisseling van witte groefsteen en roode baksteen geeft aan onze oud-Hollandsche architectuur een bijzondere schilderachtigheid. De ingang aan de Westzijde was een eenvoudig halfcirkelvormig poortje, waarin een groen geverfde onder- en bovendeur. Boven dit poortje zag men in den gevel gemetseld een steentje, waarop was gehouden het wapen van Karel V, de Rijksadelaar en daaronder Keizer Karel's bekend devies: „Plus Oultré”. Ook in de beroemde schouw van Kampen's oude Raadhuis wordt dit wapen en devies aangetroffen. Deze schouw draagt het jaartal 1545 en werd, als reeds werd medegedeeld, vervaardigd door den beeldhouwer Colijn de Nole of Colijn van Camerijck, destijds te Utrecht werkzaam.

De reeds genoemde traptoren aan den zuidgevel van het tolhuis had tot plattegrond een regelmatigen achthoek. Het sous-basement was daarvan het omgeschreven vierkant. Een elegante pyramide bekroonde dit torentje. Deze torenspits was los gehouden van den gevel, hierdoor ontstond een zeer schilderachtig werkende schaduw-

1) Deze gegevens, alsmede meerdere geschiedkundige wetenswaardigheden, dank ik aan verschillende geschriften, welke Kampens archivaris, Mr. J. Nanninga Uitterdijk, heeft doen verschijnen.

Dezen geschiedkenner dankt de kunstgeschiedenis o.a. ook de namen van den architect der Renaissance-poorten te Kampen, Thomas Berendtsz., van Colijn beeldsnijder van de Schepenbank, van Meester Frederiks als Kampen's Nieuwen toren; van Meester Berent van Coesvelt en Meester Goosen aan den bouw van het Tolhuis in 1543 en als zoodanig ook werkzaam

2) Zij was het, die het nog aanwezige koperen koorhek aan de St. Nicolaas kerk te Kampen schonk. —

3) De trapegevels, hoewel oorspronkelijk van Gothische herkomst, laten, evenals de horizontale gevelbanden, reeds volkomen de Renaissance-bouwkunst zien.

vreemdeling is verklaarbaar. Het schilderachtig spel van lijn en kleur, waarmede dit monument zich in den IJsselstroom weerspiegelde, moet de reizigers, die over genoemde rivier Kampen voorbij voeren, hebben getroffen.

Wij zien dan ook, dat zelfs in het buitenland de schoonheid van 't gebouw werd geroemd. Zoo vindt men bij een oude, in Duitschland verschenen, kaart der provincie Overijssel, onder de merkwaardigheden van Kampen vermeld:

„Und sehr berühmte Zollhause, alda alle fürnehme Fürsten und Hern jhr losament nemen und uber dessen kunstreichen Baw sich alle erfahrene Bowmeister müssen verwundern”.

Wij hebben ^{*} ^{*} gezien, dat het gebouw reeds in 1394 was vernieuwd. Het dagteekent dus van vóór dit jaar. De afbeelding in 't museum te Zwolle is, voor zoover bekend, de oudste en geeft waarschijnlijk in hoofdzaak den toestand weer van circa 1394 (zie afb. pag. 173 boven). Op deze afbeelding zien wij het eene gedeelte van het gebouw gesteund door een hoekcontrefort, terwijl het Noordelijke gevelfragment, met toren, uit anderen tijd dagteekent. Genoemd contrefort is dáárom merkwaardig, omdat het met zekerheid aantoonde, dat het gebouw vroeger steenen gewelven heeft gehad. Immers wij weten toch, dat de zijwaartsche druk van gewelven wordt opgevangen door contreforten. Alleen uit die noodzakelijkheid zijn deze bouwdeelen ontstaan. Wanneer wij een oude Gothische kerk zien (om een uit velen te noemen, de Utrechtsche Domkerk bijv.) dan ziet men hoe men dit utiliteitsmotief wist te veredelen tot een element van groote decoratieve waarde; — men wist de eischen van gebruik en constructie in kunstvormen op te lossen.

Het contrefort aan het tolhuis is evenwel sober en toont ons den meest voorkomenden, onversierden vorm.

Na den bouw van 1544 zijn vrijwel alle middeleeuwsche motieven verdwenen. De traptoren nu aan de Zuidzijde, en genoemde

val en zal daardoor het schitterend spel van lijn en kleur nog zijn verhoogd.

Toen de schilder Fels 't gebouw in teekening bracht, waren de kruisvensters reeds alle vervangen door schuifraamkozijnen. Zeer van 1795. De afbeelding aan de stadszijde toont aan (wij reconstrueerden dien gevel) hoe de kruisvensters oorspronkelijk zullen zijn geweest (zie de afb. op blz. 174). In 1795 heeft men zich al zeer ongevoelig tegenover het monument zich gedragen. Dit blijkt wel uit de onoordeelkundige wijze waarop de hinderlijk werkende schoorsteenen aan de rivierzijde werden uitgebouwd (zie de afb. op blz. 173 beneden). Genoemde verbouwing van 1795 was de laatste. Volgens mededeeling, voorkomende in meergenoemden Overijsselschen almanak, was het gebouw inwendig ontdaan van zijn merkwaardigheden. De eikenhouten paneelwerken, fraai gebeeldhouwd, en vijf sierlijk bewerkte kronen, onder welke de Landsheer en zijn gevolg zich plaatsten, werden toen ook verwijderd. Alleen uitwendig had het monument, totdat het werd afgebroken, zijn eerwaardig aanzien vrijwel behouden.

Gelijkvloers was 't gebouw in twee vertrekken verdeeld door een muur; de witte muren waren echter al van hunne eikenhouten betimmeringen ontbloot.

In de laatste jaren vóór de afbraak van het gebouw werd de begane-grondverdieping gebruikt als kantoor voor inning der vrachtgelden van de Amsterdamsche en andere beurtschippers. Ook werden de brieven, door deze beurtschippers medegebracht, in 't gebouwtje in ontvangst genomen, waarna dan „de post” naar het postkantoor werd verzonden. Het andere vertrek der gelijkstraatsche verdieping was het kantoor voor de ambtenaren der Rijksbelasting. In deze bestemming zien wij nog een flauwe herinnering aan de tolheffing, waarvoor 't gebouw voor eeuwenher werd gesticht.

De bovenétage werd gebruikt, — als of het een achttiende eeuwse theekoepel ware — om er 's middags „en familie” thee te drinken.

1844 was het noodlottige jaar voor het tolhuis. Had men reeds vroeger het gebouw geschonden, nu zou het geheel verdwijnen. Overwegingen van „esthetischen” aard leidden er toe het tolhuis af te breken. Ook meende de stedelijke overheid dier dagen, dat het belang der schipperij door wegbreking van het monument gebaat zou zijn.

Hieruit blijkt wèl, dat men destijds weinig eerbied had voor de schoone overblijfselen van een beroemd voorgelacht. Men had anders dit juweeltje van bouwkunst, 't welk Kampen aan de IJsselkade zoo'n ongemeen schilderachtig aanzien gaf, niet weggebroken.

Wie Kampen's oude Raadhuis kent, kan zich ongeveer voorstellen wat met de verwijdering van het tolhuis uit een bouwkundig oogpunt verloren ging. Maar in de eerste helft der 19e eeuw heeft men veel gebouwen van groote kunstwaarde, zonder noodzaak dikwerf, „opgeruimd”,

Den 7en October 1843 werd door den Gemeenteraad van Kampen besloten het Tolhuis af te breken. In de Kamper Courant van 1 Januari 1844 leest men onder „stadsnieuws” het schijnbaar eenvoudige bericht: „Het Tolhuis, gebouwd in 1544, wordt thans gesloopt”.

Men vermoedde toen blijkbaar niet, dat men een kunstwerk „sloopte”.

Juist 300 jaren, na den herbouw van 1544, werd dit monument afgebroken. Ook de oude lindeboomen, onder wier sierlijk in elkander gestrengelde bladerkronen vroeger Kampen's burgers hun landsheeren huldigden, werden geveld.

Onder deze boomen hadden, ook sinds vele jaren, Deutsche kooplieden, die met ezels hun koopwaar (aardewerk) aanvoerden en die dan te Kampen verkochten, hun verkoopplaats. De afb. onder op blz. 173 geeft de ezels onder de boomen te zien. Ook Fels' oog is dus deze eigenaardigheid niet ontsnapt 1).

Nu is alles verdwenen. De plaats van het gebouw zou niet meer te vinden zijn geweest, wanneer niet oude kaarten en aanwijzingen van hoogbejaarde Kampenaren ons hieromtrent hadden ingelicht.

En toen 't gebouw zou worden afgebroken, moest de fijnvoelende, hier meermalen genoemde Jan Jacob Fels, die het Tolhuis met liefde had in teekening gebracht, in de Kamper Courant van 27 Nov. 1843 ook nog een „afscheidsgroet” ten beste geven. Daaraan ontleenen wij de volgende woorden:

Adio, lief Tolhuis!
Ach, eerlang verlaat gij
Uw vrinden,
beminden; —
Nog kort slechts, dan gaat gij!

Waar vinden
Uw vrinden
Hun Tolhuisje weder?

Vaarwel dan voor eeuwig!
Maar lees in ons harte;
Daar leeft gij
Al sneeft gij,

Wij nad'ren ter beëvaart nog dikwerf dees grond,
En denken, hier was het, waar 't Tolhuisje stond 2).

Nee, zoo is het niet meer. We zeiden het reeds: een enkele hoogbejaarde Kampenaar weet die plaats nog aan te wijzen. Thans, zoo kan men wel zeggen, vermoedt de inwoner der oude veste niet, wanneer hij vanaf de IJsselbrug, stoomopwaarts de kade langs, onder de iepenboomen wandelt, de plek te betreden, waar in vroeger eeuwen vorsten werden ontvangen; — dat daar eertijds Koning Christiaan van Denemarken eenige dagen verblijf hield; — dat op die plaats de landsheeren plechtig trouw beloofden aan de rechten en vrijheden zijner stad.

Zoo vergaat de heerlijkheid der wereld!

Kampen.

Overneming verboden.

A. J. REIJERS.

1) Men deelde mij mede, dat deze kooplieden uit de streken bij Hessen afkomstig waren. Bij Hattum vindt men nog den Hessenweg —

2) Dit vers werd door Fels niet onderteekend. Een zijner, nu overleden, vrienden kon mij met zekerheid mededeelen, dat F. van dien afscheidsgroet de schrijver was. Ook wist mij deze vriend van Fels, vroeger reeds, te verzekeren, dat vóór de afbraak van 't gebouw door F. daarvan teekeningen waren gemaakt.

De Wandelende Jood in Vlaanderen.

DIKWILS bij mijn tochtjes in 't Vlaamsche land, heb ik eenvoudige lieden ontmoet, die aan den Wandelenden Jood geloofden.

Juist als hun voorouders. Toen echter was 't geloof meer algemeen.

In 1763 verscheen in 't gewest, waar nu de strijd woedt, van Dixmuiden tot Ieperen, een wonderbare grijsaard, die zich uitgaf voor Ahasverus, den door God gestraften Jood.

En zonderling genoeg, werd hij door het toch zoo christelijke volk zeer vereerd. Op de dorpen verzamelden zich de inwoners om hem en ontroerd luisterden ze toe, als Ahasverus den lijdens-tocht van Jezus verhaalde, of den weg naar Calvarie. En de Wandelende Jood trok wanhopig aan zijn haar, wanneer hij zijn eigen wreedheid beschreef, toen hij den Christus voor zijn woning een dronk water weigerde en hem bespote. En ten slotte jammerde hij over zijn dolen, de gansche wereld door, de straf die maar niet eindigde.

Zoo kwam Ahasverus ook te Ieperen. Hij werd er bij den bisschop ten noenmaal genood. De gansche stad huldigde hem. Ieder wilde den man zien, die Jezus aanschouwd had en meer dan 1700 jaar oud was.

Foto C. Steenbergh.

oud-KAMPEN AAN DEN IJSSELKANT.
SCEPENTOREN EN NIEUWE TOREN.

Maar Ahasverus ging te Ieperen buiten zijn rol. Hij bracht er de dienstmeid van zijn gastheer ten val. t Meisje maakte schandaal. De Wandelende Jood achtte het maar 't voorzichtigst zijn eeuwige reis voort te zetten. Ongelukkig voor hem verscheen een vrouw, die hem als haar man opeischte, en tot overmaat van ramp herkende een soldaat in den avonturier een gedeserteerden kameraad.

En 't slot van de gemakkelijke geschiedenis was, dat de militaire autoriteiten Ahasverus' sterfelijkheid op de proef stelden en wel aan de galg, waar werkelijk deze wandelende Jood de wellicht minder begeerde ruste vond.

En toch zijn er nog lieden, die de mooie legende voor waarheid houden.

Een echte Wandelende Jood en bespottter van Christus' Evangelie is thans in ons Vlaanderen verschenen: de oorlog met al zijn ellende.

A. HANS.

MENSCH-APEN IN „ARTIS”.

WELKE Artis-bezoeker heeft niet met méer dan gewone belangstelling gestaan in den middenbouw van het Nieuwe Apenhuis, waar de Orang-oetans en Chimpanseés — de Mensch-apen of Anthropoiden — gehuisvest zijn.

Mogen wij aanvankelijk nog zoo oppervlakkig-plezierig, in de gewone „apenkooi-stemming” der uitgaande menscheid de beide vleugelzalen hebben bekeken, waar de Makaken en Bavianen, Macaco's, Capucijners en hoe die verschillende nootjes-grissende apen-soorten meer heeten, hun grimassen maken; bij het zien van de jonge Anthropoiden, die wonderlijke kinderen van het tropisch-oerwoud, voelen wij ons — bij eenig dieper besef althans — gekomen voor een der meest merkwaardige diervormen van heel het ons zoo na-bestaande Dierenrijk.

Herinnert u maar den onlangs op veertig- à vijftigjarigen leeftijd gestorven volwassen Orang-oetan, dien het Genootschap van Z.K.H. den Sultan van Serdang ten geschenke kreeg. Nooit nog had „Artis” een dergelijk volwassen exemplaar in zijn verzameling gezien; de groote Borneo-orangs toch waarmede de heer Prakke jaren geleden een tournee door de voornaamste steden van Europa maakte, en die ook in „Artis” eenigen tijd in de Koningszaal, later in de Serre tentoongesteld waren, noch de beroemde Orangs Max en Maurice, die korten tijd in de „Jardin des plantes” te Parijs hebben geleefd, hadden den ouderdom en het imponeerend uiterlijk van onzen „Sultan”. Wie eenmaal het ontzagwekkend aangezicht — groot en donker, met zwaren baard en knevel, en door zijdelingsche koon-kwabben aan de slapen nog wonderlijk verbreed — van dezen mensch-aap gezien heeft, vooral ook den mysterieuzen blik zijner kleine, diep-liggende oogen, zal dezen aanblik zeker nooit vergeten.

Met een waardigheid, een rustig-de-dingen-om-hem-heen-opnemenden ernst, als van een hoogbejaarden Oosterschen Satraap of een geheimzinnigen stok-ouden fakir kon onze „Sultan” zijn bezoekers opnemen. Wie hem met de grootste bedaarheid zijn maaltijden heeft zien gebruiken, of hem met een paar machtige zwaaien van zijn in fladderenden haarmantel gehuld lichaam in zijn kooi rond gymnastiseerend aan den gang heeft gezien, stond versteld bij het ontwaren van dat grijpende strekken dier gewel-

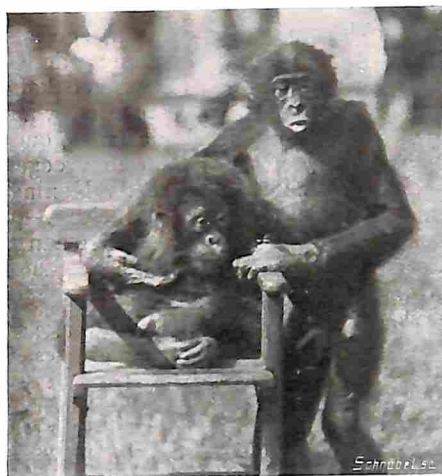

Foto C. Steenbergh.

MENSCH-APEN IN „ARTIS”.
MAFUKA, ONZE IN Velerlei op-
ZICHT HOOGST MERKWAARDIGE
CHIMPANSÉ (STAANDE) MET DE
JONGE ORANG-OETAN „LANKIE”.

heel anders, dat zeker niet minder onze belangstelling waard is. Zij hebben nog heel weinig of niets van het indrukwekkend voorkomen dat aan ouden van dagen onder de Mensch-apen zoo eigen kan zijn.

Maar zij hebben het loutere vragen van kinderoogen in hunne altijd nieuwsgierige blikken, de blij van zijn sluimerende krachten en vermogens bewust wordende jeugd in heel hun speelschen overmoed en interessant apengedoe — waaraan echter voorloopig maar vast gezegd: de ernst des levens niet vreemd zal blijken —, kortom, wij maken hier kennis met de ontwakende en zich ontwikkelende mensch-apen intelligentie in optima forma.

Want intelligent — dat wil hier meer in 't bijzonder zeggen: begaafd met een vlug werkend associatie-vermogen en goed geheugen — als ze zijn, leeren ze dagelijks uit allerlei zintuigelijke waarnemingen en goede of slechte ervaringen, die het dierentuinleven hen biedt, waarbij dan de vertrouwelijke omgang met hunne oppassers, in verband met een zekere mate van tucht, nog in 't bijzonder een belangrijke factor tot ontwikkeling blijkt te zijn, en van groote „opvoedende” kracht.

Hier moet ik echter — om misverstand te voorkomen — zeer in 't algemeen eerst even wijzen op eenige den leken nog altijd niet of niet genoeg bekende inzichten, die de studie van het zielsleven der dieren, de Dier-psychologie, na allerlei ernstig wetenschappelijk zich af-vragen en onderzoeken ons heeft vermogen te geven. Het is dan uit psychologische waarnemingen en proefnemingen als ook uit het vergelijkend hersen-onderzoek gebleken, dat zoogdieren en vogels met hun „verstand” uit zintuigelijke waarnemingen en ervaringen van verschillende aard kunnen leeren, en tot een zekere mate van begrip komen; dat zij kunnen onthouden, en zelfs een zeker combinatie-vermogen hebben, maar dat, zooals dan ook het slechts in zeer primitieven „eersten aanleg” aanwezig zijn of ook zelfs ontbreken der desbetreffende hersendeelen reeds liet vermoeden, het eigenlijke denken, het vermogen van afgetrokken begrippen te kunnen vormen, te *abstraheeren*, en dus bijgevolg ook alle uitsluitend hier op gebaseerde handelingen absoluut niet of slechts in uiterst geringe mate bij hen mogelijk zijn.

Alleen de sprekende, lezende, rekenende en zelfs filosofeerende paarden van wijlen den heer Van Osten te Berlijn en den heer Krall te Elberfeld, zouden hier eene uitzondering moeten maken, maar over hen is het laatste woord nog altijd niet gesproken.

Nu zijn de Mensch-apen de diervormen die in allerlei opzichten den Mensch het meest nabij komen, en bij hen mogen wij dus ook op psychologisch gebied zeker niet de minste verwachtingen koesteren, al bestaat de misleidende mogelijkheid, dat ook in verder van den Mensch afstaande groepen van dieren er altijd vormen kunnen zijn, die het, door bijzondere aanpassing en natuurlijke teeltkeus in hun strijd om het bestaan toegerust met de meest ingewikkelde instincten ¹⁾ schijnbaar tot gelijke hoogte of zelfs verder gebracht hebben op geestelijk gebied. Men denke b.v. maar eens aan de verbazingwekkende handelingen van sommige vogels, vooral van insecten, die als ze *wisten*, *begrepen* wat ze deden, den verstandigsten mensch te slim af zouden zijn.

Onze jonge Orang-oetans en Chimpanseés blijken dan ook *meer* dan de overige Apen, meer ook dan den door eeuwen omgang met den Mensch geestelijk verfienden Hond of het Paard, (als huisdier niet juist

¹⁾ Instincten zijn als 't ware opgespaarde ervaringen van heel een voorgeslacht, die erfelijk op de nakomelingschap overgaan, en die dan elke erfgenaam, onder gelijke omstandigheden levend, onbewust in nuttige toepassing brengt, zonder er dus zelf het begrip van te hebben — gelijk de interessante proeven op dit gebied, vooral bij de instinctief zoozeer ontwikkelde Bijen, Mieren en andere insecten aan het licht hebben gebracht.

Foto C. Steenbergh.

MENSCH-APEN IN „ARTIS”.
DE OVERLEDEN ORANG-OETAN „SULTAN”.

gedegeneerd op geestelijk gebied, zooals varken, schaap, rund of konijn) te kunnen leeren, ook uit eigen beweging, zonder eenige opvoedende dressuur dus.

Bij toeval gebeurt dit leeren, bij voorkomende gunstige gelegenheid af en toe; en dat leeren is als het ware een „door schade en schande wijs worden”.

Want, gelijk wij reeds gezegd hebben, zij leeren uit allerlei zintuigelijke waarneming, uit allerlei goede of slechte ervaring die het bestaan hen biedt, en krijgen daardoor allerlei „ervaring”, die zij „onthouden”, zoodat bij weer voorkomende gelegenheid zij zich wachten voor gevreesde bekende gevolgen of handelen om eenig bekend en begeerd succes te bereiken, zelfs wordt er op primitieve wijze wel eens iets gecombineerd. Maar hierbij blijft het; van een op *nadenken* grond *inzicht* in het wezen der zaken waarmede hun geestvermogens zich bezig hebben gehouden, gelijk wij dit bij den Mensch alleen aantreffen die abstraheert en combineert, die niet alleen over geheugen maar ook over herinneringsvermogen beschikt, die zich een voorstelling van de dingen maakt, eigenschappen onderzoekt enz., enz., is bij onze Mensch-apeen nog geen sprake. Zonder overdenken, maar op goed geluk af, reageeren zij al of niet met succes op iedere toevallige gebeurtenis die hen overkomt. Waarbij dan hun geheugen, het machtig hulpmiddel van het dierlijk verstand, bij elke voorkomende herhaling van het zelfde geval terstond weer de eens-voor-altijd opgedane goede of slechte ervaring die aan de eerste kennismaking met het bedoelde geval onmiddellijk in hun brein verbonden werd, kan oproepen uit den chaos van allerlei oppervlakkige, primitieve *associaties* waarover zij in den loop der tijden de beschikking hebben gekregen.

Het dierlijk vernuft gaat niet verder dan de eenvoudige associatie; de door het geheugen blijvend gewaarborgde verbinding in den geest van elke nieuwe zintuigelijke waarneming of ervaring met daarop op goed geluk af uitgevoerde handelingen, die aan de omstandigheden een al of niet gunstig verloop gaven.

Het geheugen is dan dikwijls buitengewoon „vasthoudend”. Er is b.v. een geval bekend van een olifant die na tien jaren terstond weer een hem plagend soldaat herkende en tot straf vermoordde. Onze groote Artis-olifant verstond na ruim zes jaren nog het fransche commando à genoux, dat hem door onzen oppasser die zes jaren nimmer gegeven werd; een onzer vroegere chimpansés herkende na eenige jaren terstond en van verre al zijn vroegeren meester, die hem aan ons Genootschap had geschonken. Verschillende dieren houden jarenlang angst voor een fleschje, waaruit zij eens een bijzonder leelijk smaakje te proeven kregen.

Zoo gaat dus in 't algemeen het willekeurig zielsleven der hoogere Zoogdieren niet boven de oppervlakkige eenvoudigste of primitieve associatie uit, en is er van werkelijk verstand, in den zin dus van na- of overdenken, geen sprake, daar de deelen der hersenen, waarin deze hoogste zielsuitingen moeten tot stand komen of niet of alleen in allereersten aanleg aanwezig zijn.

Maar nu vinden wij juist in het spelen der jonge dieren en in de gemoedsaandoeningen der hoogere dier-vormen iets dat min of meer nabij komt aan de gelijksoortige toestanden in het zieleleven van den Mensch. Jonge dieren spelen, en dit spelen is eigenlijk geheel iets anders als het meeste spelen dat menschen-kinderen krachtens hun voorstellingsvermogen, phantasie en gedachte doen. Het spelen der jonge dieren is eigenlijk het leeren gebruiken der hen voor het latere leven geschonken krachten, een spelenderwijze probeeren van hetgeen hen later te doen zal staan. Hun spel komt dus in hoofdzaak neer op „spiegel-gevechten” met de broertjes en zusjes, aanvallen en ontvluchten, voedsel zoeken of schijnbaar prooi najagen (zooals het poesje dat met een klos garen of een bal speelt), klimmen en klauteren, hardloopen en verstoppertje spelen. Maar is het nu niet buitengewoon merkwaardig, dat met hunne jongen spelende volwassen dieren er onderwijl toch ook een zekere primitieve verbeeldingskracht, een phantasie op nahouden, waarmede zij immers hun woeste natuurdriften, den ernst van hun werkelijken strijd om het bestaan, de gevaarlijke werkelijkheid in allerlei argeloos spel verbeeldend nabootsen? Daar hebben wij dus een primitieve ziels-toestand die aansluit aan het menselijke! En sterker nog vinden wij in de gemoedsaandoeningen der dieren aanduidingen van het aanwezig zijn van een gelijksoortigen eersten aanleg — hoe primitief, hoe weinig ontwikkeld ook nog — van zielstoestanden die, maar dan zoo veel hooger ontwikkeld, zich in ons wonderrijke gemoedsleven openbaren.

Moederliefde en zelfs huwelijksrouw, bescherming van kleinen en zwakken door sterkeren, veel-ervarenen, opoffering van eigen voordeel, overwinnen van het aangeboren egoïsme, van de zucht tot zelfbehoud, ten bate van het algemeen welzijn der troep of

Foto C. Steenberg.

MENSCH-APEN IN „ARTIS”.

DE CHIMPANSÉS MAFUKA (IN DE TON) EN KEESJE (ER VOOR), DAARACHTER LANKIE, WIENS KOP SCHUIJL GAAT ACHTER KEESJES ENORME HANDEN.

orangs heeft zelfs eens, toen de gewone lengte van den zak niet toereikend was, later zijn zak gescheurd en met toen nagenoeg verdubbelde lengte als een soort „lasso” door de tralies naar palmladen en de elektrische verlichting geslagen. Of hier toeval dan wel opzet, dus een soort combineeren uit vorige ervaringen in 't spel was, hierop moet ik, daar de feiten toenmaals niet voldoende proefondervindelijk onderzocht konden worden, het antwoord schuldig blijven.

Maar wat zegt ge dan wel van „Sultan”, die een losgemaakt stuk ijzerdraad gebruikte om nootjes naar binnen te slepen, zelfs met een klein stukje ijzerdraad tusschen zijn tanden en kiezen peuterde, dus een soort tandenstoker hanteerde en met bamboesplijtsel een soort vlechtwerk maakte uit eigen beweging! Van onze vroegere Chimpanse Kees, die heeft leeren rooken en timmeren, en van een onzer tegenwoordige Chimpanse's „Mafuka” die met zandvormpjes speelt, met behulp van zijn klimtouw zelf een schommel heeft kunnen „uitvinden”, en nog zooveel meer aardige bewijzen van intelligentie gaf en telkens weer opnieuw geeft, met of zonder toedoen van zijn hem verzorgende en bestudeerende menselijke vrienden.

Onze Anthropoiden hebben ons geleerd dat ook het „redeloos dier” al eenigermate een primitief werktuig weet te hanteeren, gelijk bovengenoemde staaltjes en de nog volgende u zullen bewijzen.

In een volgend artikel nog eens iets naders over „Mina” en „Mafuka”, „Keesje” en „Lankie”.

(Slot volgt.)

A. F. J. PORTIELJE.

Overneming verboden

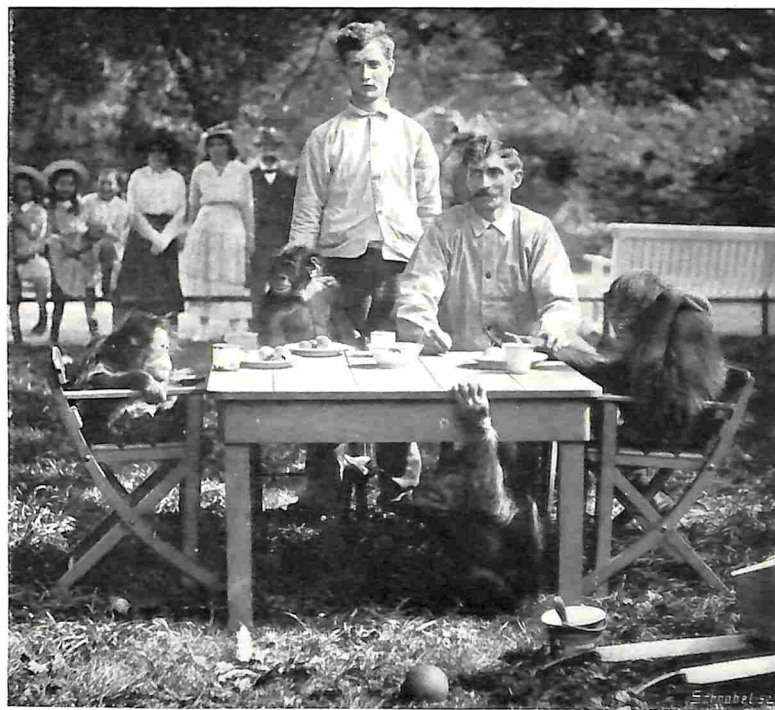

Foto C. Steenberg.

MENSCH-APEN IN „ARTIS”.

ONZE JONGE MENSCH-APEN AAN HET MIDDAGMAAL.

Ontwerp eener Moderne Schoonheidsleer voor den Tuinaanleg.

(Vervolg).

TOEN ik het ontwerp voor het herstel der Lodewijk XIV-tuinen in de Ter Kameren-abdij, (*l'Abbaye de la Cambre*) te Brussel maakte, ging ik te werk naar dezelfde grondbeginselen ter bereiking van een nochtans tegenovergesteld doel. Temidden der vele godvruchtige stichtingen, welke door het Zoniënbosch (Forêt de Soignes) overschaduwde werden, is er geene, welke overblijfselen zoozeer verdienen te worden hersteld als deze abbaye de la Cambre.

Ook zij ontsnapte niet aan het droevig lot, hetwelk in de dagen tusschen Jozef II en de revolutionnaire kwelling aan alle kloosters beschoren was: verwoesting of geheele opheffing. Men denke aan de Augustijners van Roô-klooster (Rouge-Cloître), die van Groenendael en die van Zeven Borren (Sept-Fontaines), de minderbroeders van Botendael, de Capucijners van Tervueren, de Dominicanen van Hertoghinnendael (Val-Duchesse), de Benedictijners van Vorst (Forest), en zooveel anderen nog van mindere of meerdere belangrijkheid, en eindelijk de Cisterciënzers van Ter Kameren (la Cambre). In ongeveer 1200 gesticht door hertog Hendrik I van Brabant, werd de abdij menigmaal verwoest, maar dank zij de mildheid der regeerende vorsten telkenmale weder opgebouwd.

In het midden der 17de eeuw bezat het klooster zeer bekoorlijke tuinen. Sander Pierron haalt daaromtrent in zijn „Histoire de la Forêt de Soigne” de woorden aan van een ouden schrijver.

„De binnentuinen zijn zeer uitgestrekt en uitnemend bebouwd; de buitentuin, waar de leekbroeders toegang hebben, ligt op een hoogte, naar welke prachtige steenen trappen voeren, gekapt naar den hedendaagschen smaak. (Dit werd geschreven in 1761: bedoeld worden de trappen, die naar de op terrassen gebouwde tuinen leiden. Deze trappen werden gebouwd in den stijl Lodewijk XIV door de abdis Louise Deliano y Velasco, die in 1718 benoemd werd; zij bestaan nog heden ten dage).

„Deze tuin”, — aldus gaat onze auteur verder, — „is verdeeld door vele schoone lanen; er zijn perken vol met allerhande bloemen en een verscheidenheid van heesters, welke men met groote zorg snoeit en onderhoudt”.

De herinnering aan alle godvruchtige huizen van het woud, — die brandpunten van kunstzin en geestelijke cultuur —, is in onzen tijd nog slechts bewaard in de bouwvallen van deze abdij, de eenige die ons nog rest, en haar ligging, zoo te zeggen middenin de moderne stad en tevens aan den zoom van het heerlijke Zoniënbosch, beveelt haar van zelf aan in de belangstelling van hen, die zich tot taak stelden, de overblijfselen van oude schoonheid te beschermen, de door de eeuwen gespaarde brokstukken tegen de, helaas, nog voortdurende verwoesting te behoeden.

De oudheidkundige waarde en de bouwkundige beteekenis der voornaamste gedeelten, welke nog niet verloren zijn, werd in het licht gesteld door den heer Desmarez, archivaris der stad Brussel; na lezing van zijne studiën zal ieder de instandhouding der overblijfselen wenschen. Meer nog, men moet er het leven opnieuw inbrengen, men moet ze min of meer doen herrijzen; deze arbeid is zeer aantrekkelijk, de gelegenheid, welke zich biedt is even schoon als zeldzaam.

De heer Desmarez, die een begaafd kunstenaar en een wetenschapsman van groote verdienste is, heeft een plan voor het behouden der gebouwen van de abdij uitgewerkt, en dit plan verraadt een fijnen smaak en diepe zakenkennis; voor het herstellen der tuinen vinden wij in de gegevens van dit samenhangend en prachtig ontworpen werk de grondslag, waarop wij kunnen toepassen de twee grondbeginselen der tuinarchitectuur:

Form, het aandeel van den mensch, te weten: compositie, algemeene ordening van het plan, teekening, uitbeelding, boomvormkunst; alle elementen, welke onderlinge verhouding den *stijl* bepalen zal.

Leven, het aandeel der natuur; dat is kleur en beplanting.

In het „Kerkelijke Tooneel van Brabant” van A. Sanderus, een uitgave van 1726, vindt men een fraai gezicht, in vogelvlucht, van de merkwaardige tuinen, die de gebouwen der abdij omringen. Deze teekening zal de grondslag moeten zijn voor elke restauratie der tuinen, die ooit beproefd zal worden. De kostelijke afbeelding is zoo te zeggen de oerel voor elk denkbaar nieuw leven van deze tuinen.

Het probleem van deze restauratie eischt echter eerst nog de oplossing van verscheidene vraagstukken.

In de eerste plaats is het aanlokkelijk voor onzen geest, de restauratie van alles wat daar maar enigszins hersteld worden kan, op dezelfde plaatsen te doen geschieden; ten tweede is het noodig op die plaatsen, waar volkomen herstel in den vroegeren staat onmogelijk blijkt, een samenvatting te beproeven van onderdeelen, welke aan plaatselijke documenten, uit hetzelfde tijdperk stammend, worden ontleend; men zorge er voor alleen die onderdeelen te kiezen, welke een zuiver beeld van den geest dier dagen geven.

Daarenboven moet het geheel van dezen herbouw en restauraties aan de volgende voorwaarden voldoen:

De onderdeelen dienen tot elkaar in zuivere verhouding te staan;

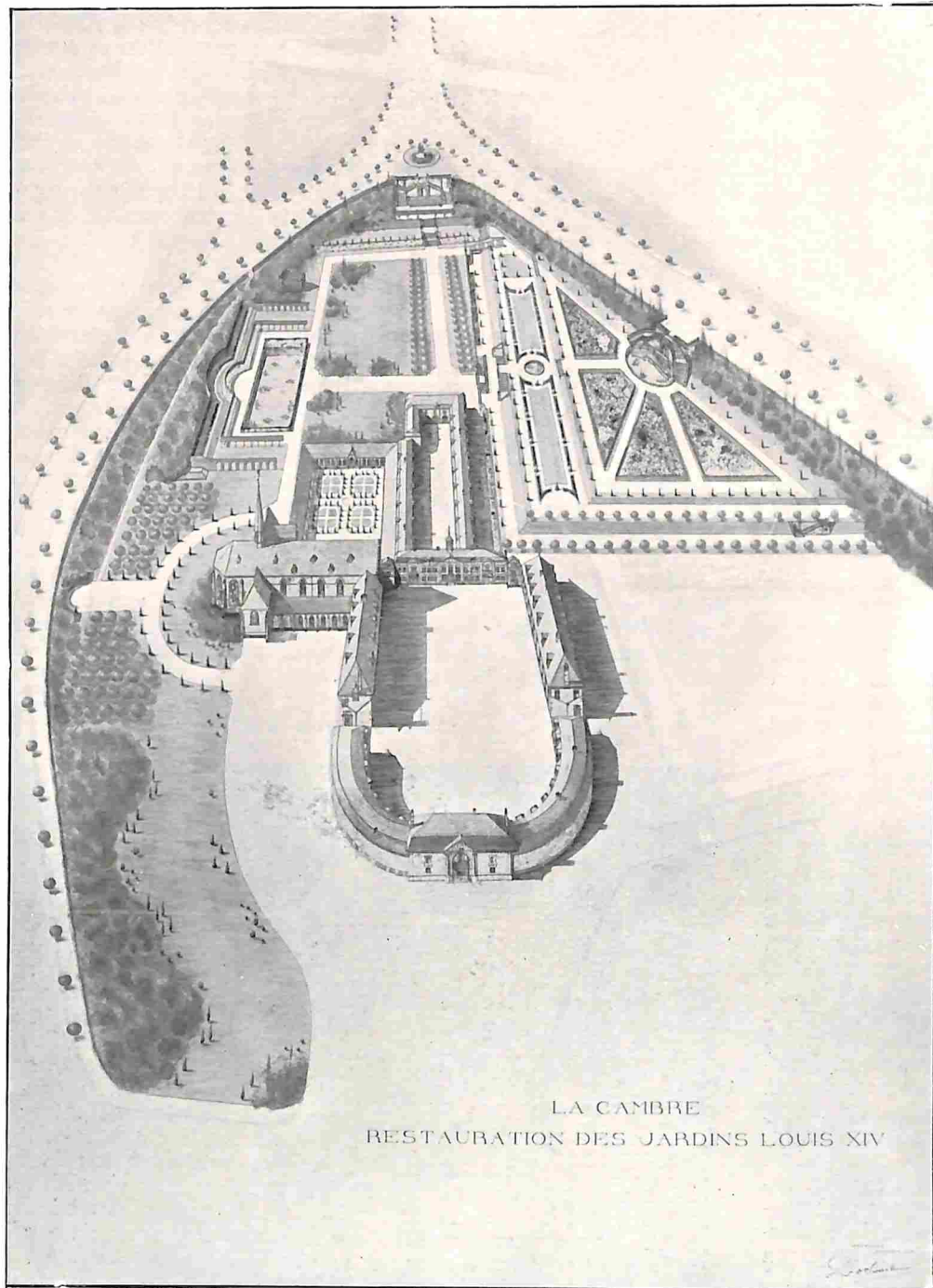
In de plaats van elk belangrijk deel, dat door den geringen omvang der hedendaagsche terreinen niet op zijn oorspronkelijke plaats kan worden herbouwd, moet iets dergelijks op een andere plek worden aangelegd.

Bestaande boomen verdienen gespaard te worden, zooals de vier dubbele rij linden van de oude militaire school, de „quinconces” aan het hoofdeinde der kerk een eenige verspreide groepen hier en daar.

En eindelijk zorge men voor geschiktheid der toegangswegen, en dat het geheel beantwoorde aan zijn bestemming.

Zijn bestemming! Welke zal dat zijn? Waarvoor zal men onze oude abdij gebruiken? Voor een parochiekerk? Voor een militair-museum of een museum van oude steenen? Voor zetel van een wetenschappelijk genootschap?

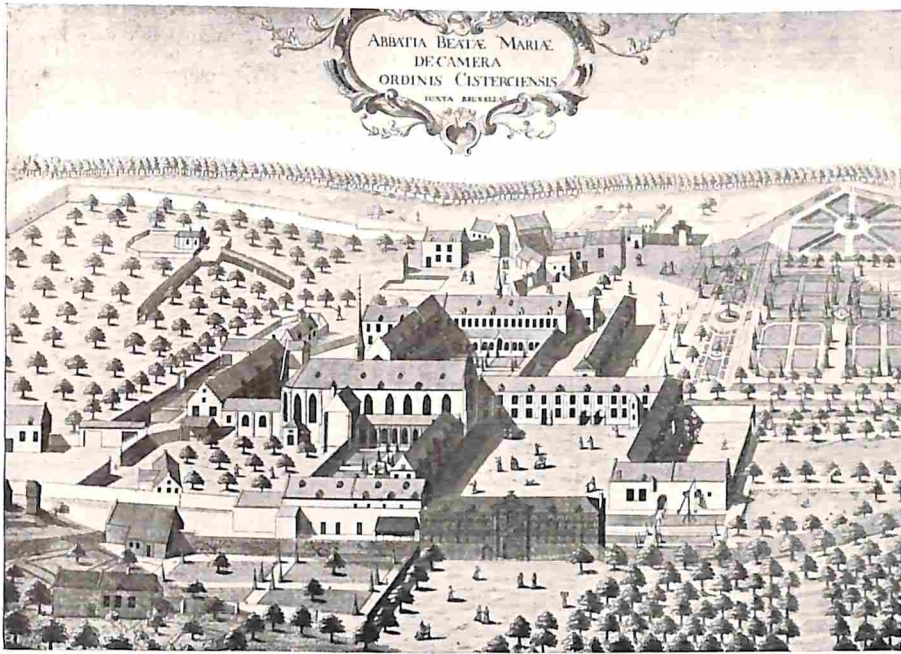
Hoe dit echter zij, de herstellde tuinen zullen.

DE TER KAMEREN-ABDIJ TE BRUSSEL.

ONTWERP VAN EEN RESTAURATIE DER LOUIS XIV-TUINEN VAN DE ABDIJ, DOOR DEN SCHRIJVER DEZES.

In sommige gevallen kan het belangwekkend zijn, rondom gebouwen in ouden stijl, welke gespaard bleven, tuinen aan te leggen in den trant van die, welke daar vroeger geweest zijn. Daartoe dient men echter zeer nauwkeurige aanwijzingen te hebben, hoe die tuinen er oudtijds uitzagen. Men zorge er voor zorgvuldig elk anachronisme in het karakter, vooral bij de keuze der planten, te vermijden.

DE TUINEN DER TER KAMEREN-ABDIJ TE BRUSSEL,
Naar een prent in Sanderus' „Het Kerkelijk Tooneel van Brabant”.

in menig opzicht aantrekkelijke, openbare tuinen kunnen zijn, niet het minst merkwaardig omdat zij, behalve den Jardin botanique, het eenige park in Brussel zouden wezen, dat vanuit de omgeving in zijn geheele grondplan beschouwd kan worden. Zij moeten dus vooral belangstelling wekken door hun teekening. De nog in stand gebleven gebouwen zijn de koetspoort en het paviljoen bij den ingang; de gebouwengroepen in den vorm van een hoefijzer, die het voorplein omsluiten, en het hoofdgebouw, dat dit plein aan de zuidzijde begrenst; de kerk links en het klooster daarachter, (de kloostertuin zal een der bekoorlijkste plekken van alle zijn); rechts van het klooster de gebouwen, die bestemd zijn voor het militair museum.

Als wij op ons ontwerp de bovenaangegeven beginselen toepassen, herstellen wij de voornaamste as der terrassen door de monumentale trappen, die nog in stand zijn, henen; zoo vatten wij in een vaste orde de doorzichten naar buiten samen, en gehoorzamen wij aan de wet, die aan de natuur de regelmaat voorschrijft.

De aflopende terrassen, die nog steeds bestaan, liggend in den driehoek tusschen Avenue De Mot, het militaire-kaarten-instituut en de oude militaire school, zouden gerestaureerd moeten worden, en men zou in groote lijnen daarop de gelijkvormige perken moeten aanleggen, welke in de teekeningen van Sanderus te zien zijn. De groote hoofdas, welke loodrecht staat op de taluds der boven elkander liggende terrassen, en door de monumentale trappen loopt, moet op zulk een wijze worden gekozen, dat de eenheid van het plan verzekerd wordt, en zij in haar verlengde eenerzijds een *groote toegangstrap*, te bouwen aan de Avenue De Mot in de richting van de Avenue Louise, mogelijk maakt, en anderzijds de fraaie vijver tot haar recht kan komen als een *waterspiegel*, en op hare beurt het midden-motief kan worden van een gansch stelsel van zuiverbelijnde figuren in het lage gedeelte der tuinen.

Een tweede as, loodrecht op de vorige staand en in het verlengde van de Avenue des Nations, zou de verbinding tusschen het hooge en lage gedeelte vormen; doch een *monumentale trap*, verscholen in het loover, zou van het eindpunt der Avenue af naar de tuinen kunnen leiden, en langs den breeden weg, dubbel omhoog met rijen van, als hagenbeuken gesnoeide, linden, die door het erf der oude militaire school ligt, zou men den viersprong voor de oude trappen kunnen bereiken.

De onderste trede der terrassen zal bestaan uit een wandelpad, ter hoogte van den muur van den hof, welk wandelpad met taxusboomen omzoomd is.

Op het volgende terras zal een perk „in franschen trant” worden aangelegd, geheel in den geest van het door Sanderus aangegevene. Op het bovenste terras eindelijk moeten in driehoeken verdeelde perken komen van geschoren taxushagen, waarbij een dergelijk perk, dat vroeger boven in de tuinen was, (als op Sanderus' teekening duidelijk is te zien, bovenaan rechts), tot voorbeeld moet worden genomen. Op de plaats, welke wij nu voor de taxushagen aan-

wezen, vond men vroeger daarentegen in ruiten verdeelde perken met hoekversieringen, waarvoor het kleinere terrein van tegenwoordig geen ruimte meer biedt, doch waarvan wij in den kloostertuin een voorbeeld zullen aanbrenge.

De monumentale trap, die toegang tot de Avenue De Mot geeft, zal weerspiegeld worden door een rond waterbekken aan haar voet. De architectuur der trap zal zeer sober zijn, opdat zij niet te zeer afsteke bij de bestaande oude trappen; om dezelfde reden moet zij met klimplanten worden versierd. Boomengroepen, rijzige Lombardijsche populieren zullen de hoeken omgeven en het geheel zal een opfluistering zijn in „Italiaanschen trant”, volkomen op haar plaats in dezen stijl en haar groepeerings.

Tegenover de trap ligt de vijver, omlijst door een dubbelen beukenhaag. Dit zal herinneren aan een dergelijke galerij van hagen, die vroeger naar de Sint Bonifacius kapel voerde. (Zie de teekening van Sanderus bovenaan links).

Het eerste scherm van linden, geleid evenals in het Brusselsche park, gaf een doorzicht op een perk van bloeiende vaste planten boven op een talud, en daarachter verhief zich wederom een scherm van hagenbeuken. Deze trapsgewijze opstelling heeft ten doel, de aandacht af te leiden van de storende, schuine lijn, welke de Avenue Duray door den achtergrond trekt.

Het hoofdeinde der kerk is omringd met een half rond gebogen laan van gesnoeide taxusboomen, in het diepst van haar bocht ligt een „repositoir”, van achter begrensd door een scherm van hagenbeuken, terwijl rechts en links een „quinconce” van linden haar omvat.

Een toegangslaan naar de kerk ligt over het talud en stijgt naar de Avenue Duray tegenover de Avenue de la Folle-Chanson.

Liefelijk gegroepeerde bosschages omgeven zacht glooiende grasvlakten, welke het toegangspointje van de kerk insluiten.

Niets verstoort het grootsch karakter van het hoofdplein, en niets verkleint er de oppervlakte van.

Het zal vooral noodig zijn met zeer veel oordeel des onderscheids te werk te gaan bij den arbeid, die nu aan de beurt is: de beplanting in het algemeen en het aanwenden der bloemen in het bijzonder, voornamelijk wat de perken betreft, die de grasvelden der terrassen omlijsten zullen. Men zal zich hebben te hoeden voor het veel voorkomende smakelooze anachronisme, hetwelk daarin bestaat, dat men in de oude vormen, uit het eerste het beste handboek te leeren, het nieuwe versieringsmateriaal giet, aan de hedendaagsche kweekkunst en aan den invoer van uitheemsche gewassen te danken.

(Slot volgt.)

LOUIS VAN DER SWAEIMEN.

DE BLAUWE MUUR.

Uit het Engelsch van

RICHARD WASHBURN CHILD.

(36)

III. DE GEESTVERSCHIJNING.

U weet ook wat er dien nacht voorviel. Maar wat u niet weet, is dit: dat ik een kwartier ver buiten het dorp in een wei-

NOG EEN AFBEELDING VAN HET DOMEIN VAN MAILLARD.

Een prachtige groep magnolia's, zorgvuldig gespaard, staat op de terrassen en breekt de strakheid; dit gedeelte krijgt aldus het aanzien van „den ouden tuin, waar de perken openbarsten” onder den druk van het onstuimig leven.

land op de helling van den heuvel op een steen ging zitten kijken naar de vlammen van een vreeselijken brand, zonder dat ik besefte welk huis er in brand stond, en dat ik eerst toen er lang na het aanbreken van den dag een man met een schoffel op zijn schouder den weg afkwam, de energie had op te staan.

Hij zag mij toen ik opstond, en maakte een gebaar met zijn hand.

„Erge brand”, riep hij, mij niet herkende.

„Wie z'n huis?” vroeg ik.

„Rechter Colfax”.

Mijn hart bonsde in mijn keel.

„Ook dooden?” vroeg ik, bevend.

„Nee”, zei hij. „Ze wisten d'r allemaal uit te kommen. De meid kwam d'r uit en de Rechter redde 't kind en verder was d'r niemand in huis. Net die drie. Meer waren er niet”.

Eerst was het alsof ik een slag op 't hoofd had gekregen door wat hij zei. Nadat hij weg was, zei ik de woorden herhaaldelijk bij mezelf na, omdat ik hun beteekenis niet kon gelooven. Die drie! Meer niet! Wat ik door mijn wil niet had kunnen bereiken, had een andere wil gedaan. De Groote Hand had mijn angst doen verdwijnen. Boven mijn verdriet uit voelde ik het bestaan van één wonderbaar feit. De nalatenschap, die ik mij had laten ontsnappen, was weder vernietigd! Wederom was mijn lichaam het eenige, dat de vreeselijke eigenschappen bevatte, die in mijn bloed en in dat van mijn voorvaderen huisden. Ik hief mijn gelaat naar den blauwen hemel, en gaf uiting aan een langen hartstochtelijken triomfkreet.

Het verlangen greep mij aan om mij ervan te vergewissen, om het nog eens te vragen, om nogmaals te hooren zeggen: „Enkel die drie. Meer niet”, en dan de stad voor goed mijn rug toe te keeren. Met dit idee liep ik vlug het dorp binnen, en hield een achterstraatje, totdat ik een punt tegenover de rookende puinhoopen van het huis van den Rechter bereikt had. De menigte liep nog aldoor gonzend langs de schutting op en neer en liep te hoop om de oude brandspuit, die nog vonken uitspuwde en water oppompte. Ik glipte de plaats op van het huis aan den overkant, bang om mijzelf te vertoonen, en half dol van verlangen om iemand te vragen wat ik den man met de schoffel gevraagd had.

En toen, terwijl ik nog aarzelde, hoorde ik Margaret Murchie's stem voor het raam boven mij. Ik herkende haar onmiddellijk.

„Er staat iemand voor de deur, Rechter. Het geheim is bij mij veilig”, fluisterde zij.

Op hetzelfde oogenblik viel er iets aan mijn voeten. Het was het medaillonnetje, dat mijn kind om haar halsje gedragen had van den dag af dat haar moeder het daar om bevestigd had. Welk geheim bedoelde Margaret? Het medaillon was het antwoord! Ik was weder de speelbal geweest van den een of anderen boosaardigen duivel. Het geredde kind was niet dat van den Rechter. Dat was het geheim! Het kind dat ik daar hoorde huilen, was het mijne!

Ik voelde mij als een mensch in een spookhuis, achtervolgd door booze geesten, bespot door vreemde stemmen in de lucht, ten prooi aan zinsbegoocheling, en bedrogen door onwerkelijkheden, vervolgd door herinneringen, ten prooi aan vrees en onmachtige woede. Ik rende van die plaats weg, liep mijlen ver, en eindelijk, toen ik weder aan den spoorbaan kwam, nam ik een trein en gedurende weken reed ik, zonder een cent te bezitten, almaar westwaarts met goederentreinen. Ik verdween uit het gezicht. Ik verloor mijn naam.

Ik was zoo volkomen dood als een levend mensch maar zijn kan. De wereld had mij begraven. Bijna onmiddellijk daarna gaven het lichaam en zijn organen, die het zoo lang met zulk een duivelsche taaiheid hadden uitgehouden, enkel met het doel om den ondergang van mijn ziel zoo volkomen mogelijk te maken, het op. Plotseling weigerde mijn maag, alsof zij er een eigen boosaardig verstand op na hield, den stimulans, waarmede ik mijn afglijden naar den bodem van het leven had bevorderd, en waarmede ik gedacht had de geestelijke en lichamelijke smarten te kunnen verdooven. Met koortsachtig verlangen ging ik in den geest weder al de oude genoegens na. En te gelijkertijd verboden mijn vleesch en beenderen mij ze na te jagen en ervan te genieten. Mijn lichaam had mijn geest gevangen als een rat in een val!

De eene dag volgde op den anderen, week op week en jaar op jaar. Het was een moeizame eentonigheid van handenarbeid, armoede, rusteloos verder trekken te voet, en hopelooze pogingen om mijn geboorterecht — de voorrechten van den losbol — die mij voor altijd ontvloden waren, weder te bemachtigen. De steden met hunne heldere lichten bespotten mij.

Ik doorstond de kwellingen der slapeloosheid, de pijnen van hevige reumatiek, de vreeselijke gevangenschap van gedeeltelijke verlamming. Herhaaldelijk werd ik in gasthuizen opgenomen, en lag maandenlang op mijn rug, enkel bezig met mijn levendige herinneringen. Mijn geest begon te hongeren naar nieuw voedsel. En in deze periode was het dat ik voor het eerst leerde de vreeselijke tegenwoordigheid van mijn eigen persoonlijkheid op den achtergrond te dringen door mij te werpen op schaakproblemen.

Ik dacht dikwijls genoeg aan het feit, dat ik ergens een dochter had. Er ging geen avond voorbij waarop ik mij niet, als ik mij ter ruste begaf, afvroeg waar zij nu wel zou zijn. Ik wist dat zij nu ergens opgroeide. Ik besefte tevens dat er een verbeeldingskind in mijn brein aan het opgroeien was. Ik zag haar in haar bedje, als een lachend kindje, dat beteekenislooze geluidjes maakte, en een bloem in haar dikke vuistje vasthield. Ik zag haar ook met korte rokjes aan, probeerend om naar boven te loopen, en zich aan de trapleuning vastklemmend. Ik hoorde haar eerste woorden. Ik zag hoe ze lezen leerde. Heel langzaam

aan begon haar haar langer te worden. Eindelijk was het zoo lang dat er een vlechtje noodig werd. Soms zag ik haar lachen — dit kind mijner verbeelding — en eenmaal, toen zij in het schemerdonker alleen was gelaten, hilde zij over een norsch woord dat er tegen haar gezegd was. In het duisterende licht kon ik de tranen op haar wangen zien glinsteren.

„Kindje!” riep ik luid. „Kom maar bij mij! Ik ben het! Klein meisje!”

Het geluid van mijn eigen stem deed me schrikken. Ik vond mijzelf zitten in het station van Denver met mijn handen om mijn magere knieën geslagen. Niemand is ooit meer door zijn bloed vervolgd dan ik. Ik had het kind niet gezien en toch had ik het lief. Zij wist niet van mijn bestaan af, en toch was het alsof zij mij riep. Ik werd gekweld door de vreeselijke gedachte, door de vrees, dat ik zou sterven voordat ik haar nog eens gezien had en mijn oogen vergast had aan haar aanblik. Ik streed tegen mijn verlangen om haar te gaan zoeken. Het was alsof ik dood was, en machteloos verlangde naar de wereld terug te keeren en weder te verkeereren onder de levenden. Met ieder jaar werd mijn verlangen om uit mijn graf op te staan en luid te verkondigen dat zij de mijne was, sterker.

Eindelijk bezweek ik voor de verzoeking — dwaas die ik was!

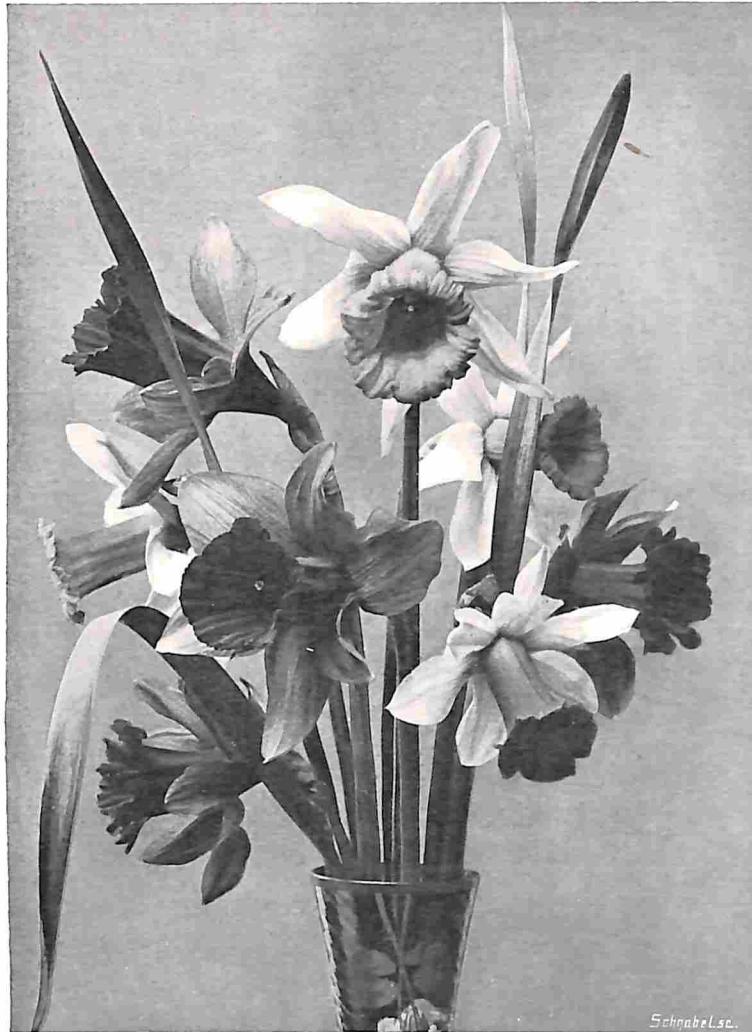
Ik begaf mij oostwaarts. Voorzichtig deed ik navraag. Ik kwam in deze stad, waarheen, naar ik vernomen had, de Rechter vertrokken was. Toen ik uit den trein stapte, deed enkel het denkbeeld, dat ik in haar nabijheid was, mij reeds beven. Ik had, bij het zoeken naar haar, gedacht op groote moeilijkheden te zullen stuiten, doch toen ik per telefoon den naam opbelde, dien ik in het boekje gevonden had, en een stem hoorde zeggen, dat de Rechter juist met zijn dochter was uitgegaan, had ik een gevoel alsof ik droomde. Een eigenaardige flauwte kwam over mij. De glazen deur van de telefooncel weerkaatste mijn beeld — het gelaat van een oud, verschrikt man. Het was 'n wonder dat ik niet bewusteloos voorover viel.

Voor ik op zoek ging naar een kwartier, zat ik urenlang in een park. Jonge meisjes, frisch, mooi, lachend, gingen mij voorbij, op weg van school naar huis.

„Zou ze dat wezen?” vroeg ik mijzelf telkens, terwijl ik er een nakeek, die ik uit al de anderen had gekozen. „Hoe zou ze er wel uitzien? Wat zou ze wel tegen me zeggen?”

Plotseling drong het besef tot mij door dat ik voor haar niet bestond, dat zij niet kon weten, dat ik ooit bestaan had, en dat zij, hoe pijnlijk dit ook voor mij mocht zijn, ook nooit mocht weten dat ik bestond. Als ik haar ooit wilde zien, zou het moeten zijn als een geest, die door een reet in den muur gluurt.

(Wordt vervolgd).

TROMPET-NARCISSEN.